

OBSERVAȚII ȘI ÎNDREPTĂRI LA ISTORIA ROMÂNIEI DIN JURUL ANULUI *O MIE*

de RADU POPA

Cu toate riscurile ierarhizării compartimentelor cronologice ale istoriei României, după indiferent care criterii, repetăm adevărul îndeobște acceptat că cele trei-patru secole din jurul precedentului hotar de milenii au avut greutate cu totul aparte. Dincolo de unele exagerări și de anumite scenarii artificiale create în ultimele două-trei decenii de o literatură de specialitate foarte variată ca interes, este cert că sfârșitul mileniului anterior a cunoscut încheierea etnogenezei românești. Tot atunci, cu prelungiri în timp ce acoperă începuturile mileniului nostru, au fost plasate de mulți istorici primele forme de organizare statală ale societății românești. Este de la sine înțeles că apariția unei etnii noi și afirmarea ei pe scena politică a răsăritului european au însemnat o cotitură decisivă în trecutul teritoriilor locuite de români.

În deceniile din urmă, etnogeneza românească și aproape în egală măsură începuturile statelor medievale românești au stat în centrul atenției cercetării. Pe seama acestor subiecte s-a acumulat o cantitate foarte mare de noi informații — mai ales arheologice — care au încurajat lărgirea și înnoirea interpretărilor. Nu urmărim aici în detaliu evoluțiile istoriografice dar credem, în linii mai generale, că factorul dominant al contribuțiilor din ultimul sfert de secol a constatat din îndreptarea unor deformări ale cercetării românești de specialitate din anii 1948—1962 și din încercarea re conectării la spiritul istoriografiei antebelice. Din păcate, aceste orientări au fost ulterior accentuate peste măsură, ducând la alte deformări. Aprecierea noastră de ansamblu privește mai ales epoca și subiectele pomenite, nu are pretenția valabilității generale.

O bună parte din ciștigurile mai noi ale cercetării istorice românești privind etapa din jurul anului *O Mie* și-a găsit locul — ca o sinteză îmbogățită cu detalieri oglindind specificul lucrării — în primul volum al tratatului de istorie militară românească apărut în urmă cu șase ani¹. Semnificațiile istoriografice ale acestui tratat decurg din faptul că — mai mult sau mai puțin tacit — el a luat locul celui *Tratat de istoria României* redactat în colectiv începând din 1978. Primele două volume ale acestui din urmă tratat au rămas din 1980 și pînă azi la stadiul de corectură în pagină² deoarece nu au satisfăcut forurile politice și ideologice care dirijau atunci istoriografia românească.

Istoria militară a poporului român la al cărei prim volum ne referim, corespundea deci — de vreme ce a apărut și încă în tiraj excepțional — opțiunilor „oficiale” de la mijlocul deceniului trecut. Aparent, el este

¹ *Istoria militară a poporului român*, I, *Din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XIV-lea*, București, 1984 (în continuare, *Istoria militară*).

² Autorul a participat, ca secretar — alături de Mircea Rusu — al volumului II al *Tratatului*, la întreaga „odisee” a acestei impozante opere colective organizate și parțial realizate conform principiilor ce au prezidat în ultimele decenii la dirijarea istoriografiei românești de către forurile politice. Credem că cele cîteva exemplare păstrate din corecturile primelor două volume vor fi de excepțional interes pentru reconstituirea condițiilor în care s-a scris în țară timp de aproape o jumătate de secol istoria României, cu observația că aceste corecturi reprezintă totuși bunul comun al celor implicați în realizarea lor pînă la stadiul în care se află.

opera colectivă a grupului de autori consemnați cu această calitate. În raport cu competența și profesionalismul mării majorități a autorilor, rezultatul final al colaborării lor apare oarecum surprinzător. Afirmatii lipsite de acoperire sau contrare adevărului istoric se înlanțuie cu naivități și fraze sforăitoare urmărind efecte „mobilizatoare”. Este firesc ca stilul și procedeele specifice unei cărți specializate — în cazul dat un volum adresat în primul rînd militarilor — să aibă anumite particularități, dar bănuiesc că mulți autori nu s-au recunoscut în paginile care le-au fost atribuite. Explicația fenomenului se află în aplicarea la acest tratat a unei „metode de colaborare” cu totul neobișnuite, constînd din prelucrarea și completarea „ad libitum”, de către un colectiv redacțional rămas anonim³, a textelor depuse de către autori. Măcar pentru textele înmînate redacției de către cel care semnează aceste pagini, revederea lor înainte de predarea la tipar sau realizarea unei corecturi nu au fost posibile. Avem toate motivele să credem — iar rezultatul final ne întărește în credință — că la fel s-a întîmplat și cu alți autori. Aceasta deoarece nu putem accepta ieșirea din pana regretatului Hadrian Daicoviciu a unei fraze atît de absurde ca aceea care-i este atribuită la p. 97: „Din momentul constituirii statului centralizat și independent condus de Burebista, existența statală și independența au devenit coordonate definitorii și neinterrupte în evoluția istorică a poporului român”. După cum nu putem crede nici că alt coleg, Mihail Zahariade, să fi scris în partea lui de contribuție despre formarea poporului român în sec. I — III e.n., sprijinindu-se în acest sens pe „autoritatea” științifică a lui Ilie Ceaușescu, invocat în notă⁴.

Deși nu ne propunem aici decît în subsidiar îndreptarea cu foarte mare și regretabilă întîrziere a unei situații cu totul anormale, operația nu poate fi evitată, măcar în ceea ce ne privește. Se cuvine de aceea precizat că din 34 pagini care ne sînt atribuite în ultimele două capitole ale volumului⁵, aproape jumătate au fost redactate — într-o primă formă ce ar putea fi total diferită de aceea tipărită — de către Victor Eskenasy, fostul nostru student și colaborator care pînă în 1981 a fost salariatul Centrului de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară. Deoarece între predarea manuscrisului și apariția volumului a intervenit, în condiții absolut legale, plecarea din țară a respectivului autor și cum normele atunci în vigoare interziceau publicarea emigranților, am acceptat preluarea acelor paragrafe cu condiția de a le putea reface și adapta, inclusiv în corectură, avînd în acest sens și acordul lui V. Eskenasy. În pofida asigurărilor primite, nu am putut vedea textele și nici interveni în corectură, astfel încît sîntem în drept să ne declinăm orice legătură cu paginile tipărite și atribuite nouă⁶.

Cît privește paragrafele rezultate din modificarea și adăugirea manuscrisului pe care l-am predat Centrului de Studii și Cercetări de Istorie și

³ În lipsa specificării în volum a colectivului redacțional care să-și fi asumat răspunderea formei finale, rămîne să considerăm că această răspundere revine „comisiei de coordonare” ce figurează distinct de lista autorilor primului volum. Fără respectarea ordinii alfabetic, în comisie este numit academicianul Ștefan Pascu după președintele (comisiei) Constantin Olteanu și înainte de „coordonorul principal” Ilie Ceaușescu, ceea ce ne face să înțelegem că lui îi revine meritul principal al operei.

⁴ *Istoria militară*, p. 208.

⁵ Conform specificărilor din sumarul de la p. 436.

⁶ Este vorba de p. 264—271, 289—290, 324—326 și 339—342.

Teorie Militară⁷, numărul foarte mare de afirmații, formulări, interpretări și chiar note care nu ne aparțin, face aproape inutilă inventarierea lor metodică. Textul tipărit este atât de diferit de manuscrisul a cărui copie o păstrez și atât de deosebit ca mod de abordare a subiectelor, încât ar putea fi contestat în ansamblu considerind drept fals grosolan folosirea semnăturii. Dar cum „operațiile” la care a fost supus textul reflectă până la urmă presiunea și deformarea la care a fost supusă istoriografia noastră în deceniile din urmă și asupra cărora vom reveni, este totuși util să ne oprim asupra unora dintre ele.

Conceptul „statalității românești”, repetat de altfel obsedant de-a lungul întregului volum și încă pentru o perioadă care începe dinaintea erei noastre (!), după cum nici „existența neîntreruptă și conservarea caracterului românesc al structurilor politice din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic”⁸, afirmată în legătură cu stările din sec. X—XI, n-au existat în manuscrisul nostru. Evident că nici citarea în același loc a „contribuțiilor” lui Ilie Ceaușescu nu ne aparține, fie și numai datorită faptului că nu le-am considerat niciodată ca fiind altceva decât fantezii diletante cu efecte păgubitoare. Nu ne aparține nici ideea unei „dense populații românești” în sec. X „între Dunărea Mijlocie și Tisa”, după cum afirmația că „voievodatul Bihorului se înfățișa ca o autentică putere politică, economică și militară, dispunind de largi posibilități pentru a duce un război de apărare de lungă durată”⁹, n-o putem pune decât pe seama unor militari lipsiți de elementar simț istoric. Afirmatia după care „căpeteniile ungare... (au fost) ... conștiente că vor avea de înfruntat un stat puternic”¹⁰ face parte din numeroasele naivități cu care ne-a fost împănât textul, iar considerațiile despre strategia și tactica voievodatului bihorean „care dispunea de întreaga gamă a armamentului necesar pentru lupta de la distanță” n-au putut ieși decât din imaginația unui cadru militar inferior care a proiectat asupra trecutului îndepărtat rudimente de cunoștințe acumulate la pregătirea lui de specialitate.

De domeniul strămoșismelor de paradă este și afirmația ce ne-a fost atribuită și după care „numele acestui erou (Gelu) a rămas peste secole înscris în memoria neamului românesc ca un exemplu de bărbăție și spirit de dăruire până la jertfa supremă închinată cauzei sacre a libertății poporului nostru și a vetrei străbune”¹¹, deoarece este îndecoză cunoscută introducerea abia în epocă modernă și pe cale cărturărească a respectivelui nume în memoria colectivă românească. Iar punctul de vedere după care în sec. X „în spațiul românesc nord și sud-dunărean a continuat fără întrerupere, într-un ritm accentuat, procesul dezvoltării economice, sociale și politice, al centralizării statale, al afirmării independente a românilor în concertul popoarelor europene”¹², reflectă o viziune fan-

⁷ Vezi p. 273—285 și 354—360, mai puțin hărțile false incluse în respectivele para-grafe.

⁸ *Istoria militară*, p. 273.

⁹ *Ibidem*, p. 276.

¹⁰ *Ibidem*, p. 277.

¹¹ *Ibidem*, p. 279.

¹² *Ibidem*, p. 285; dacă realmente au existat măcar *tendințe* de „centralizare statală” în societatea românească anterioară sec. X, ceea ce pare foarte puțin probabil, apoi după anul 900 acestea au fost cu siguranță anulate.

tezistă anistorică și nicidecum opinia autorului manuscrisului pe care s-a brodat paragraful.

Pornind de la manuscrisul lui Victor Eskenasy, care ne-a fost în final atribuit în condițiile deja evocate, volumul cuprinde în continuare afirmații absurde ce ne pun în dificultate când încercăm să le înțelegem ca lipsă de responsabilitate profesională sau doar ca totală absență a bunei credințe. Se afirmă astfel că în sec. X voievodatul transilvănean ar fi fost „cîrmuit de urmașii voievodului Gelu ce aparțineau dinastiei Giuleștilor”, se vorbește pentru aceeași epocă de un „stat român transilvănean” și se inventează un voievod „Jula al IV-lea în ultimul sfert al sec. XI”, dîndu-ni-se a înțelege că aceea „dinastie” românească ar fi domnit „timp de peste o sută de ani”¹³. Falsul istoriografic capătă aici accente în care hilarul se îmbină cu penibilul.

Nici în ultimul capitol, dedicat sec. XIII–XIV, paragrafele ce ne-au fost atribuite, și care au rezultat din intervenția grosolană în manuscrise, nu sînt ferite de afirmații în dezacord cu adevărul istoric. Se vorbește, de pildă, despre „voievodatul Transilvaniei, a cărui autoritate se întindea pînă la Tisa”¹⁴, deși este bine știut că respectiva structură politico-administrativă acoperea teritoriile de pînă la Carpații Apuseni al căror aliniament l-a depășit doar accidental și mai ales ulterior, în alt context istoric. Drept corolar al „contribuțiilor” aduse textului nostru, colaboratorii anonimi și nedorii de care am avut parte ne pun în sarcină aprecierea după care „constituirea ... Moldovei a reprezentat o nouă victorie istorică în lupta poporului nostru pentru consolidarea statalității avînd ca perspectivă refacerea unității politice a Daciei străvechi”¹⁵, afirmație eventual compatibilă cu un anumit gen de eseu istoric, dar nicidecum cu cerințele minime ale unui tratat de istorie, fie și militară.

Trecînd peste născocirile sau falsurile directe și fără a mai stăruia asupra procedeelor incalificabile de „coordonare” sau „unificare redacțională” a manuscriselor, credem că deformările și distorsiunile volumului discutat reflectă aplicarea perseverentă a convingerii că trecutul poate fi remodelat conform dorințelor prezente. Ne vom opri asupra unora dintre procedeele folosite în acest scop. Judecînd mai ales după cele constatate pe marginea „prelucrării” textului nostru, observăm că mai toate ipotezele de lucru ce figurau în manuscris ca adevăruri posibile sau chiar probabile, au fost transformate în certitudini. Dar pe cîtă vreme o ipoteză de lucru sau o posibilă interpretare, condiționate de cercetările viitoare, își justifică locul într-un text responsabil cu specificarea respectivului caracter, prezentarea lor ca adevăruri istorice echivalează cu

¹³ *Ibidem*, p. 289–290; această „dinastie a Giuleștilor” este o invenție hazlie a celor care au „prelucrat” manuscrisele, rezultînd foarte probabil din introducerea fantezistă în text a unor informații privind familia cnezială maramureșană din Giulești, ce poate fi reconstituită începînd cu finele sec. XIII și pentru care am folosit termenul „giuleșteni” atît pentru evocarea satului lor de reședință, cît și datorită frecvenței numelui Giulea în familie (R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 157 și urm.). Pentru semnificația avută în societatea românească de numele Giulea, provenit dintr-o poreclă cu sens de „căpetenie”, vezi Idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 20.

¹⁴ *Istoria militară*, p. 340.

¹⁵ *Ibidem*, p. 360; întregul aliniat de la sfîrșitul paragrafului, avînd caracterul de „concluzii”, a fost adăugat de cei care au predat tiparului volumul.

falsul. Iar concluziile formulate pe temeiul unei succesiuni de ipoteze selectate conform unui plan preconcept și transformate toate în certitudini, duc la rezultate ca cele pe care le deplîngem.

Observația noastră se confirmă prin experiența de la redactarea *Tratatului de istoria României*, ale cărui prime două volume au rămas în stadiul de corecturi datorită în mare măsură refuzului autorilor de a transforma în certitudini reconstituirile formulate ca ipoteze, fapt ce a nemulțumit pe comanditarii respectivei lucrări. Ceea ce nu a fost posibil în cadrul oarecum mai responsabil profesional al activității de la fosta Academie de Științe Sociale și Politice — chiar și în condițiile dependenței acesteia din urmă de secția de propagandă a Comitetului Central — a devenit realitate în mediul militar unde s-au aplicat reguli specifice.

Altă constantă evidențiată de parcurgerea volumului este practicarea procedurii omisiunilor sistematice și selectării dirijate a informațiilor, preluate doar în măsura în care servesc unei reconstituiri preconcepte. Procedul a fost de altfel larg folosit în literatura noastră istorică din ultimele patru-cinci decenii, nu este descoperire recentă și din păcate poate fi regăsit chiar în lucrări cu incontestabile calități științifice. Dar selectarea partizană și omisiunea, mai ales cînd ele sînt deliberate, echivalează cu falsul istoric.

Al treilea procedeu identificabil în paginile tratatului de istorie militară constă din sprijinirea pe falsă autoritate a unor lucrări intrate în circuitul istoriografic românesc în temeiul unor ierarhizări valorice decurgînd din criterii extraștiințifice. Nu avem în vedere doar lucrările de propagandă politico-ideologică, de genul scrierilor diletante, deși deseale citări ale „documentelor de partid” sau a „producției” semnate de Ilie Ceaușescu dovedesc că asemenea texte au fost investite cu calitatea de adevăruri absolute, ci chiar preluarea de teze și afirmații din lucrări cu caracter mai complex cărora nu li se poate contesta un anumit grad de profesionalism.

Cea mai semnificativă din această ultimă menționată categorie de lucrări este desigur istoria transilvăneană a profesorului Ștefan Pascu, publicată începînd cu anul 1971 în mai multe volume¹⁶ și care pentru perioada din jurul anului *O Mie* și-a asumat sarcina ambițioasă de istorie generală a României¹⁷. Prin urmare, cel puțin pentru etapa cronologică de care ne ocupăm, lucrarea exprimă punctul de vedere „oficial” al așa-zisului „front istoric românesc” deoarece autorul ei era nu numai președintele secției de științe istorice de la fosta Academie a R.S.R. dar și — indiscutabil — istoricul căruia organele politice și ideologice i-au acordat maxima autoritate, mai ales în domeniul istoriei medievale.

Cele cuprinse în primul volum al *Voievodatului Transilvaniei* au îmbogățit și nuanțat rezultatele cercetărilor incluse cu două decenii mai devreme într-un tratat academic, în care de altfel respectivul capitol a fost semnat de același autor¹⁸. Ele aduceau totodată o viziune nouă și

¹⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I-IV, Cluj (-Napoca), 1971—1988. Toate citările noastre se referă în continuare la primul volum al lucrării, acesta fiind cel care interesează în discuția de față.

¹⁷ *Ibidem*, p. 54 și urm.; justificarea opțiunii la nota 57.

¹⁸ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 15 și urm.

în raport cu altă lucrare generală de istorie a poporului român, apărută doar cu un an mai devreme¹⁹ și care, în pofida caracterului ei mai sintetic sau poate tocmai datorită — măcar în parte — acestui caracter, reprezintă după opinia noastră cea mai puțin deformată istorie generală românească din ultimii 45 de ani.

O comparație între aceste trei „tratate” nu-și are aici locul, ea ținând de un studiu istoriografic cu alte dimensiuni și altă finalitate. Ne oprim în schimb asupra lucrării profesorului Ștefan Pascu deoarece a influențat sensibil pe durata ultimilor 18 ani abordarea problematicei care ne interesează aici și deoarece explică în ultimă instanță cum s-a putut ajunge la un tratat românesc de istorie militară cu nivelul relevat mai sus.

Parcursarea paginilor semnate de profesorul Ștefan Pascu nu contrazică doar prin stilul „angajat” și oarecum romantic în care sînt redactate²⁰ — aceasta fiind pînă la urmă chestiune strict personală a fiecărui autor —, ci mai ales prin neglijența documentară și ușurința cu care se fac afirmații lipsite de acoperirea justificărilor. În foarte multe subcapitole și paragrafe volumul lasă impresia transcrierii unui curs universitar în care spusele profesorului n-au nevoie de argumentarea aparatului critic și în care autorul trebuie crezut pe cuvînt, cele afirmate urmînd a fi considerate adevăruri îndeobște cunoscute și general acceptate.

Astfel, pentru etapa sec. IX—XI, definită și ca fiind „a formațiunilor prestatale” sau „voievodatelor româno-slave”, ni se oferă o lungă listă de „obști satești” ale românilor, termen sub care conform explicațiilor autorului sînt de înțeles uniuni sau confederații de obști dintr-un compartiment teritorial-geografic al Transilvaniei²¹. Urmărind lista cu 82 „obști satești”, care este selectivă deoarece conține deseori *etc.*²², cititorul avertizat înțelege că ea este urmarea unei fugare priviri pe hartă, dublată de convingerea că pe durata a trei secole trebuie să fi existat pretutindeni o mare densitate de sate românești relativ stabilizate sub aspectul habitatului. Aceste „obști” sînt plasate cu dărnicie pretutindeni, la cîmpie, la deal, pe la munte, principala preocupare fiind evitarea lăsării de locuri neocupate²³. O asemenea ipoteză optimistă și idilică sprijinită în unele cazuri de stările de mai tirziu, din sec. XIII—XV, dar în favoarea căreia nu poate fi invocat pentru sec. IX—XI decît cel mult bunul simț istoric care are și el limitele lui, s-ar fi cerut totuși justificată prin argumente directe. La fel de îndreptățite sînt opiniile după care continuitatea de viață dintr-un teritoriu mai mare a presupus discontinuități în subdiviziunile sale.

¹⁹ A. Oțetea (sub red.), *Istoria poporului român*, București, 1970.

²⁰ Sub aspectul eficienței scrierilor istorice în sfera educației, inclusiv în a celei patriotice, experiențele din ultimul sfert de secol ne-au convins asupra avantajelor pe care le au redactările mai sobre.

²¹ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 36.

²² *Ibidem*, p. 33—36.

²³ Dacă ipoteza concentrării habitatului românesc din sec. IX—XI „pe văile rîurilor și în depresiunile naturale” este de luat în considerare, în schimb enumerarea ulterioară în care apar „Cîmpia Timișoarei..., Cîmpia Aradului..., Cîmpia Salontei...” vădește abandonarea ideii în scopul unei „mobilări sistematice” de la sud la nord și de la vest la est a întregului teritoriu cuprins în granițele politice actuale. Procedul naște îndreptățite îndoieli asupra caracterului unor asemenea „cercetări”.

Mai gravă este însă constatarea că aceste „obști satești” sînt în multe cazuri arbitrar identificate, fie în teritorii uriașe, fie în locuri lipsite de condițiile necesare vieții medievale, pentru a nu mai vorbi și de dublările enumerării²⁴, ca în cunoscutul exemplu al numărătorii de steaguri. Se întărește astfel convingerea că nu este vorba de rezultatele unei cercetări propriu-zise, ci de crearea unei imagini care, bucurîndu-se de autoritatea semnatarului, descurajează orice investigație viitoare responsabilă care să țină seama de semnele de întrebare ce mai persistă, cel puțin în privința detaliilor procesului istoric.

Volumul la care ne referim reflectă intenția lăudabilă de a reconstitui și aspecte cantitative ale istoriei transilvănene de la începuturile mileniului nostru, considerate pe bună dreptate ca foarte importante pentru înțelegerea stărilor și a evoluției acestora. În lipsa izvoarelor scrise sau de altă natură care să permită pentru sec. IX—XI alte aprecieri decît acelea cu caracter foarte general, subiectul este abordat doar pentru etapa următoare, aceea care a durat pînă la marea invazie mongolă de la mijlocul sec. XIII. Surpriza și dezamăgirea survin cînd aflăm că, pentru a fi „între marginile realității” după cum singur o spune, autorul ia în considerare media generală de trei persoane pentru o familie²⁵. Ni se spune că cifra ar fi chiar justificată de documentele de cancelarie²⁶.

Pornind de la indicii familiali 3 multiplicat cu numărul presupus al familiilor dintr-un sat și apoi din nou cu numărul ipotetic al așezărilor de la un moment dat de pe teritoriul Transilvaniei, se încearcă stabilirea

²⁴ Sint pomenile de-a valma văi înguste și lungi de numai 4—5 km (Firiza) în care cu siguranță nu putea viețui mai mult decît o singură colectivitate satească modestă și văi a căror lungime depășește apreciabil 100 km (de pildă „valea Tîrnavei Mari ... Tîrnavei Mici etc. etc.”) pe care cu greu ne putem imagina funcționînd un organism unitar de tipul obștei satești, fie și în felul în care-l înțelege autorul. Enumerarea concomitentă a văii Vișeuului și „depresiunii Borșei”, a văii Cibinului și „depresiunii Săliște-Rășinari”, a „depresiunii Birsei” și „depresiunii Codlea-Feldioara”, ca și celelalte dublări similare, vadește mai degrabă preocuparea pentru lungirea textului și pentru crearea unei imagini „consistente” ce poate impresiona pe cei mai puțin familiarizați cu geografia transilvăneană, dar nu servește cu nimic reconstituirea realităților din epocă.

²⁵ *Ibidem*, p. 152: surpriza provocată de cifra pe care ne-o oferă principală autoritate impusă în ultimul timp în materie de demografie istorică ne-a făcut inițial să bănuim o greșală de tipar, bănuială repede risipită de verificarea calculelor și de folosirea coeficientului familial 3,5 pentru etapa următoare (*Ibidem*, p. 227). Nu ne-am mai minunat deci, cîtiva ani mai tirziu, aflînd de la profesorul Ștefan Pascu că marea necropolă de la Alba Iulia în care s-au descoperit „pînă acum aproximativ 600 morminte, datate cu certitudine între sec. VIII—XII” și unde „se estimează numărul mormintelor din această necropolă feudală timpurie... .. la peste 1500”, dă dreptul ca „populația așezării căreia i-a aparținut necropolă” să poată „fi estimată, cu aproximație firește, la mai multe mii de locuitori” (*Magazin istoric*, 15, septembrie 1981, 9, p. 16). În realitate, socoteala este simplă: cele patru generații de pe durata unui secol ale unei familii au produs în epocă, dată fiind și mortalitatea infantilă ridicată, cam 20—25 de morminte. Ținînd seama de cele 5 secole pe care se întinde după părerea autorului folosirea necropolei, rezultă că acolo și-a îngropat răposații o colectivitate compusă în medie din 15—18 familii. Dacă am folosi coeficientul familial 3 ca și profesorul Ștefan Pascu, ar rezulta o așezare cu 45—55 suflete. Folosindu-l pe cel mult mai logic de 4, ajungem la 60—70 suflete. Comentarea în continuare este de prisos!

²⁶ Izvorul folosit ca justificare de către autor este lista din 1202—1203 a satelor bisericii din Arad (*Documente privind istoria României*, C, Transilvania, veacurile XI—XIII, p. 23—27), în care desemnarea numerică a celor care țineau de capul familiei face evident abstracția de femei și fete, precum și, mai mult decît probabil, de copii mici, avîndu-i deci în vedere doar pe cei cu obligații de natură feudală prestate prin mijlocirea capului de familie. Cifra avansată de autor este prin urmare neconcludentă pentru reconstituirea demografică.

unei cifre cu pretenții de credibilitate. Dar dacă am lua în serios asemenea reconstituiri demografice, ar trebui să acceptăm și dispariția grabnică a respectivei societăți cu un astfel de indice familial, deoarece populația s-ar fi înjumătățit de la o generație la alta. Nu este prea greu de observat că, adoptînd sistemul de calcul al autorului, de pe urma fiecărei perechi de familii — deci din patru adulți — ar fi rezultat în generația următoare doar o singură familie!

Pînă la urmă, obiecția nu are ca scop îndreptarea cu 25 — 30 % a cifrelor generale; deoarece la gradul de aproximație cu care putem reconstitui demografia sec. XII—XIII ele nu sînt decisive și este chiar probabil ca valorile ce ni se oferă în final să fie destul de apropiate de realitatea epocii. Surprinzător ni se pare în schimb faptul că autorul pare a nu cunoaște adevărul după care orice societate are nevoie, pentru supraviețuire și spor demografic, de un indice familial superior cifrei 4, fie și numai cu cîteva zecimi. Iar în prezența unui asemenea sistem de reconstituire, avem dreptul și chiar datoria de a ne îndoi asupra altor încercări ale autorului de a prezenta rezultatele cercetărilor sale în veșmint de rigoare științifică.

Reconstituirile cifrice și raporturile etno-demografice avansate de profesorul Ștefan Pascu sînt de contestat și datorită imaginii inacceptabile, deformate de accente materialist-istorice naive, pe care încearcă să o acrediteze în privința satului de la începuturile mileniului nostru. Domnia Sa crede că în sec. X maghiarii „au continuat (cum puteau să *continue*, cînd abia veniseră? *n.n.*) să conviețuiască cu populația băștinașă, să-și însușească modul de viață al acesteia, să se asimileze chiar”²⁷, sau ne oferă clișee ca cel privindu-i pe secuii de pe la anul 1200 care „au găsit o populație românească statornică... muncind și luptînd împreună pentru o viață mai bună”²⁸, dar are totodată în vedere numeroase sate cu populație mixtă sub raport etnic²⁹. Nu ne îndoiim că secuii au găsit, probabil încă pe la mijlocul sec. XII, o populație românească în răsăritul Transilvaniei, dar ideea unei „înfrățiri” cu finalități progresiste ține de alt compartiment cronologic al relațiilor dintre români și secui.

Cît privește satele mixte, imaginea contrazice flagrant cele spuse chiar de autor despre trăsăturile obștilor sătești, organizarea și funcționarea lor, mecanismele solidarității lor interne, inclusiv a colectivităților maghiare sau săsești³⁰. Ca organisme social-economice omogene, cu mare coeziune internă, folosind un teritoriu conform reglementărilor complexe elaborate de-a lungul generațiilor cu respectarea strictă a legilor nescrise, obștile sătești au fost pînă tîrziu în evul mediu colectivități unitare. În aceasta a stat multă vreme principalul izvor al rezistenței lor, chiar după ce au fost aservite. Despre sate cu populație mixtă nu a putut fi vorba decît în cazuri de excepție, de pildă în așezări nou întemeiate cu familii aservite desprinse din relațiile lor sociale originare, sau cu robi eliberați, de către seniorii feudali și mai ales de biserică. Așezări cu populație mixtă

²⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 114; pentru felul în care crede autorul că s-a desfășurat conviețuirea dintre români și maghiari încă de la începutul sec. X și apoi pe durata acestui secol, vezi și imaginea idilică de la p. 58—59.

²⁸ *Ibidem*, p. 232.

²⁹ *Ibidem*, p. 226—227 și *passim*.

³⁰ *Ibidem*, p. 36—37, 123 etc.

au putut deveni și o parte a localităților pornite pe drumul urbanizării, dar nici acest fenomen nu este mai timpuriu decât sec. XIV—XV, iar în orașele săsești încă mai târziu. A crede că în primele trei-patru secole ale mileniului nostru au putut exista în Transilvania multe sate în care se vorbeau două sau trei limbi, în care funcționau mai multe parohii cu biserici și eventual necropole distincte, unde pentru tragerea la sorți a loturilor și pentru reglementarea intereselor comune se folosea tilmaciul sau țărani deveniseră poligloți, înseamnă a proiecta asupra trecutului imagini de la sfârșitul evului mediu sau amintiri din copilăria proprie. În epoca la care ne referim regula nu a putut fi alta decât asimilarea grabnică, cu asentimentul obștei și doar în cazuri de excepție, a familiei sau grupului de familii alogene în eventualitatea instalării acestora într-o colectivitate sătească omogenă anterior constituită.

Ignorarea sau ocolirea acestei realități deosebit de importante în reconstituirea începuturilor istoriei medievale românești, tendințe asupra cărora am atras mai demult atenția ³¹, nu s-au limitat doar la tratarea etapei cronologice din jurul anului *O Mie*. În legătură cu această din urmă etapă întâlnim de altfel în literatura noastră interpretări încă mai flagrant deformatoare, despre care vom avea prilejul să vorbim ³². Ele au devenit factor comun al mării majorități a cercetărilor — prevalent arheologice — privind a doua jumătate a mileniului anterior. Nu ne propunem aici lărgirea discuției prin abordarea mai detaliată a etapei finale de etnogeneză românească, dar se cuvine totuși spus că pe măsura modificării orientărilor politico-ideologice ale forurilor ce au dirijat în ultimele decenii cercetarea istorică românească, imaginea așezărilor descoperite și atribuite sec. VI—VIII e.n. a devenit pe cât de neverosimilă, pe atât de păgubitoare pentru progresul investigațiilor și conectarea cercetării românești la circuitul științific internațional.

Pe scurt, dacă până către mijlocul anilor '60 s-a acceptat prezența pe teritoriul României a unor așezări slave din a doua jumătate a mileniului anterior și s-a chiar exagerat copios în această privință, acordându-se certificat etnic slav tuturor descoperirilor, inclusiv unora de evidentă factură germanică, în ultimele două decenii s-a căzut în latura opusă negându-se cu desăvârșire prezența la noi a unor așezări „slave curate”. În locul acestora, s-a manifestat tendința de a se vorbi despre așezări „băștinașe daco-romane” sau chiar „românești timpurii” cu influență slavă, reflectând coabitarea localnicilor cu slavii sau o anumită fază a sintezei româno-slave înțelegând ca asimilare a unei părți a triburilor slave în mediul localnic ³³. Asemenea interpretări au încercat să pună de acord informațiile izvoarelor narative care-i atestă pe slavi la nordul Dunării de Jos, de unde au întreprins expediții la sud de fluviu înainte de a trece în masă pe teritoriul Imperiului la începutul sec. VII, cu „orientările” care mai ales în timpul din urmă au extins xenofobia asupra trecutului îndepărtat.

³¹ R. Popa, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 559—561.

³² Vezi mai jos p. 182—183

³³ Datorită extensiei subiectului în literatura noastră de specialitate, considerăm excesivă citarea unei bibliografii în contextul acestei discuții. Ne propunem să revenim, cu alt prilej, mult mai pe larg asupra subiectului.

Dar cum este imposibil de crezut ca la venirea lor în aceste regiuni slavii să se fi amestecat fără zăbavă cu populația pe care au găsit-o aici, începînd să locuiască chiar din prima zi în așezări mixte în care se vorbeau limbi diferite și se practicau culte deosebite, interpretările se cer revizuite. Pînă cînd nu vor putea fi diferențiate — prin inventar specific cunoscut în evoluția sa, sau eventual pe arii geografice distincte — așezările și necropolele din sec. VI—VIII aparținînd romanității răsăritene și cele aparținînd triburilor slave, sînt puține șanse ca obștea internațională a arheologilor și medievistilor să adopte concluziile cercetărilor românești și mai ales să introducă în marile sinteze de istorie universală o asemenea argumentare a continuității noastre.

Cu alte cuvinte, este momentul de a relua, fără idei preconceptuate și fără presiuni exterioare, discuțiile din jurul culturilor arheologice identificate pe teritoriul țării ca datînd din sec. VI — VIII și a reexamina documentația de specialitate acumulată în ultimele decenii. Oricît ar fi de dificilă și uneori chiar neplăcută, operația nu poate fi evitată. Și nici nu credem că pe primul plan ar trebui puse aspirațiile spre credibilitate internațională și spre integrare³⁴ noastră în contextul reconstituirilor istorice din această parte a continentului, deoarece în toate istoriografiile naționale din Europa răsăriteană s-au accentuat în vremea din urmă distorsiuni ale cercetării de specialitate, determinate de motive asemănătoare. Prioritare sînt interesele propriilor cercetări care, după părerea noastră, au alunecat treptat pe o cale lipsită de perspective.

Revenind la etapa istorică de care ne ocupăm, aceea din jurul anului *O Mie*, zăbovim mai mult asupra problemei centrale a trecutului românesc din sec. IX — XI: creațiile statale, fie și „incipiente”, din secolele numite. După cum se știe, principalele informații privind structurile statale românești de la sfîrșitul sec. IX și începutul secolului următor se află în izvoarele narative maghiare³⁴. Cu rezervele necesare, alte cîteva știri și în primul rînd o informație răzleată dintr-un izvor bizantin³⁵, ar putea fi interpretate drept confirmări ale cronicilor maghiare.

Veridicitatea și conținutul instituțional al voievodatelor sau „ducatelor” românești, definite și ca româno-slave, de la hotarul secolelor IX și X, și-au găsit în istoriografia noastră exprimări foarte variate, determinate nu numai de deosebirile de concepție și metodă dintre autori, dar și de contextul în care s-au produs reconstituirile istorice. În unele cazuri receptarea și integrarea acestor informații în istoria națională au trezit multe rezerve și spirit critic³⁶, altelei ele au fost considerate ca lipsite de garanțiile necesare introducerii lor în schema evolutivă a trecutului românesc, cum a procedat de pildă Nicolae Iorga în principala sa sin-

³⁴ Prezentarea detaliată a izvoarelor narative maghiare timpurii, precum și a celor occidentale conținînd informații despre Transilvania în epoca de care ne ocupăm, la Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 24—28 și *passim*.

³⁵ Este vorba de „cetățile” (locurile întărite?) de la nord de Dunăre pomenite ca existînd către sfîrșitul sec. X (Kedrenos, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, București, 1975, p. 141), dar care încă nu au putut fi identificate pe teren.

³⁶ Vezi în acest sens poziția cumpătată și reținută din 1902 a lui I. Bogdan care făcea „cu totul abstracție de ducii notarului anonim al lui Bela, despre care nu vom putea ști niciodată cu siguranță dacă au existat ...”; AARMSI, seria II, tom XXIV, 1902, p. 93.

teză³⁷. În alte cazuri, li s-a dat crezare integrală. Autorii aparținând ultimei orientări s-au străduit chiar să găsească argumente pentru depășirea inadvertențelor principalului izvor referitor la voievodatele românești din jurul anului 900, celebra cronică a notarului anonim al regelui Bela III, sau să minimalizeze dificultățile folosirii informațiilor sale pentru istoria națională.

Lucrarea profesorului Ștefan Pascu face parte din această ultimă categorie, ceca ce nu poate fi motiv de reproș deoarece fiecare istoric are dreptul și chiar obligația de a folosi și interpreta izvoarele, cu respectarea anumitor reguli. Dar pentru ca rezultatele să se mențină între limitele profesionalismului și pentru ca lucrarea să nu alunece pe panta literaturii propagandistice de conjunctură, informațiile se cer cumpănite fără idei preconceptuate și este totodată obligatorie familiarizarea autorului cu toate domeniile din care își extrage argumentația. Din păcate, nu acesta este cazul în cartea de care ne ocupăm. Reconstituiri de istorie românească din sec. X—XI întreprinse de autor nasc multe îndoieli și rezerve, acestea din urmă făcând parte din cel puțin două categorii: procedeele folosirii izvoarelor scrise pe de o parte, calitatea și relevanța argumentației arheologice pe de altă parte.

Există în textele referitoare la structurile statale pe care războinicii maghiari le-au întâlnit în Crișana, Banat și Transilvania și cu care s-au confruntat, anumite informații care nu pot fi trecute cu vederea, reclamând explicații plauzibile. Printre acestea, răspunsul dat „cu inimă bulgărească” (*bulgarico corde*) de către „ducele” Menumorut solilor maghiari, știrea după care ținutul stăpinit de acest „duce” ar fi fost „locuit de niște neamuri ce se numesc chazari” (*terram illam habitarent gentes, qui dicuntur Cozar*), informația că „ducele” Glad, care stăpinea ținutul dintre Dunăre și Mureșul inferior, ar fi fost originar din Vidin „de unde a ieșit cu ajutorul cumanilor” sau al pecenegilor (*de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum*)³⁸. Aprecierea fără rezerve a „ducelui” Glad și a urmașilor săi — printre care Achtum (Ohtum) pomenit la începutul sec. XI ca stăpînind pe amîndouă malurile Mureșului inferior — drept voievozi români, este evident pusă sub semnul întrebării de știrea după care acest Achtum, înainte de a se creștina (tot la Vidin!), ar fi fost poligam cu șapte soții³⁹.

Profesorul Ștefan Pascu nu s-a lăsat cîntit în certitudinile sale de aceste tulburătoare nepotriviri cu scenariul pe care ni-l propune. Domnia Sa preferă fie să le treacă sub tăcere, fie să le expedieze într-o notă de subsol scurtă și necomentată, plasată cu predilecție în alt loc decît cel cuvenit⁴⁰. Pentru un cititor care nu arde de dorința de a se lăsa convins

³⁷ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, II, București, 1937, pasim, după ce anterior fusese mai încrezător în respectivele informații (cf. Idem, *Revista istorică*, 7, 1921, p. 19).

³⁸ *Anonymi Gesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. E. Szentpétery, I. Budapesta, 1937, cap. XI și LI.

³⁹ *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, *ibidem*, II, Budapesta, 1938, p. 489.

⁴⁰ Dintre toate ipotezele privind identificarea acestui „neam Cozar”, aceea îmbrățișată de autor după care ar fi vorba de „rămășițe ale unei populații călărețe din sec. VII—IX (avari, pecenegi)” (Șt. Pascu, *Voievodate*, p. 59 n. 74) este cea mai puțin probabilă. Oricum, adoptînd-o, profesorul Ștefan Pascu devine adept al teoriei continuității avaro-maghiare! Locul notelor 74 și 79 ar fi fost, în mod firesc, la p. 59 și 64.

de cele scrise de autor, sentimentul este de-a dreptul dezagreabil. Uitînd sau poate doar considerînd inutilă orice precauție la înălțimea catedrei și onorurilor, autorul ne servește pînă și argumentul favorit al contestării informațiilor despre români din cele mai vechi cronicî maghiare. Este vorba de aserțiunea conform căreia cele relatate de cronicî ca petrecîndu-se cu cîteva secole mai devreme decît data redactării, reflectă în realitate stări contemporane redactorului. Or, în cartea de care ne ocupăm, găsim folosit chiar acest argument în scopul găsirii unei explicații plauzibile pentru afirmația lui Simon de Keza că pe la anul 900 secuii ar fi locuit alături de români. Datorită faptului că afirmația contrazice scenariul pe care încearcă să-l acrediteze autorul, acesta din urmă nu ezită să ne spună că Simon de Keza a raportat asupra trecutului situații din timpul său⁴¹. Nici nu se putea oferi o satisfacție mai mare celor care se îndărătnicesc să-i considere pe românii transilvăneni drept imigranți tîrzii !

Dacă ne limităm la textul cronicîi fără a-i forța înțelesul, doar pentru acel „Gelu românul” (*Gelou quidam Blacus*), precizat și ca „Gelu voievodul românilor” (*contra Gelou ducem Blacorum*) stăpînind în cuprinsul Transilvaniei propriu-zise asupra unei populații de „români și slavi” (*Blassi et Sclavi*)⁴², găsim în izvorul nostru temeiuri pentru discuția privind existența pe la anul 900 a unei structuri statale românești. Desigur că observația noastră nu pune sub semnul întrebării prezența în partea răsăriteană a Bazinului carpatic a populației românești în vremea primelor atacuri întreprinse asupra Transilvaniei de triburile maghiare, după cum nu are în vedere nici aspecte legate de continuitatea românească. În amîndouă privințele ne-am exprimat în repetate rînduri opiniile fiind convinși, pe baza propriilor cercetări și a cercetărilor altora, atît de anterioritatea populației românești în raport cu migratorii maghiari, cît și de continuitatea romanică de la nordul Dunării de Jos.

Facem în schimb parte dintre aceia — poate nu foarte numeroși — care în vremea din urmă au asistat cu strîngere de inimă și mai apoi cu indignare la subminarea și compromiterea, prin supralicitare și presiune exercitată de forurile politico-ideologice, a oricărei cercetări adevărate și responsabile asupra istoriei românești din jurul anului *O Mie*. Și ne-au bucurat de fiecare dată opinii asemănătoare sau apropiate de ale noastre, întîlnite la autori din afara „frontului istoric românesc”. De pildă, părerea profesorului Kurt Horedt, autoritate incontestabilă a arheologiei transilvănene pre- și protoistorice și care afirmă că triburile maghiare i-au găsit pe români în Transilvania⁴³. Ceea ce nu înseamnă acordul nostru deplin la toate părerile exprimate de autor⁴⁴. Sau opinia după care etnogeneza românească s-a desfășurat pe amîndouă malurile Dunării de Jos, exprimată recent de un consacrat — chiar dacă nu unanim acceptat — istoric al Transilvaniei⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, p. 53.

⁴² Anonymi *Gesta Hungarorum*, cap. XXIV, XXV, și XXVI.

⁴³ K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 110 și 175.

⁴⁴ Dezacordul privește în principal intreruperea din sec. VII–VIII a continuității, postulată de autor și în legătură cu care credem că reexaminarea documentației sau reluarea cercetărilor, toate acestea într-o atmosferă lipsită de presiuni, vor duce la alte concluzii. Foarte semnificativ ni se pare faptul că, în afara recenziei Ligiei Bărzu (Dacia, N. S., 32, 1988, p. 247–250), volumul n-a trezit reacții în istoriografia românească.

⁴⁵ L. Makkai, *História* (Budapesta), 1986, nr. 2, p. 4.

Dincolo de acestea, revenind la problema structurilor statale românești din sec. IX — XI, implicațiile reconstituirilor se complică. Conștient de faptul că transformarea ipotezelor în certitudini istorice pretinde mai mult decât reexaminarea unor izvoare scrise de multă vreme cunoscute și interpretate diferit sau chiar divergent, considerate drept simple legende de către unii sau drept tradiții cu simburile de adevăr de către alții, profesorul Ștefan Pascu se decide la amplificarea hotărâtoare a documentației recurând la argumente noi, de factură arheologică. Era și firesc ca înlocuirea prin afirmații lipsite de orice urmă de îndoială a formulărilor mai mult decât rezervate, ca cele ale lui Ioan Bogdan, și preluarea din cronică a tuturor fragmentelor convenabile unei anumite reconstituiri istorice să pretindă completarea și înnoirea radicală a bazei documentare. Autorul crede a fi găsit noile argumente în cercetările de teren.

Creată de puțină vreme, după ultimul război mondial și având parte relativ repede de o dezvoltare remarcabilă, mai ales sub aspectul metodologic și al strategiilor specifice, arheologia medievală înțelegea ca ramură a cercetării istorice românești s-a văzut curînd supusă unor presiuni extraștiințifice care s-au accentuat cu timpul. Aceasta s-a datorat tocmai caracterului așa-zis „prioritar” — pentru a nu spune „fierbinte”! — al sectorului cronologic în care s-au cantonat temele sale de cercetare. Dincolo de unele rezultate remarcabile și incontestabile progrese, aprecierea de ansamblu a investigațiilor desfășurate mai ales în ultimele două decenii lasă totuși impresia că s-a urmărit mai degrabă confirmarea adevărurilor prestabilite decât cunoașterea aprofundată a unuia sau altuia din segmentele teritoriale și cronologice abordate.

În cazul structurilor statale românești din sec. IX — X profesorul Ștefan Pascu crede — și o afirmă fără nici o rețineră — că absolut toate rezultatele cercetărilor arheologice îndreptătesc scenariul pe care îl propune. Dacă ar fi după cele pe care le scrie, n-au existat descoperiri care să-l contrazică sau măcar să-l pună pe gînduri. O asemenea siguranță pretinde desigur multă competență în domeniul foarte specializat al arheologiei medievale. Dar citind paginile volumului pe care-l semnează, căpătăm convingerea că elementara prudență l-ar fi obligat pe autor să evite un domeniu care nu-i este deloc familiar. Cîne vorbește despre o „întăritură cu ziduri executate în tehnica bizantină, după sistemul palisadelor (sic!), cu turnuri rotunde și pentagonale”, nu ne poate convinge asupra datării ei în sec. IX—X, cu tot apelul la „ceramica descoperită”⁴⁶. Iar în ceea ce privește reconstituirile etno-demografice întemeiate pe descoperirea unor inventare specifice, constatăm că aproximativ aceleași categorii și tipuri de piese sînt bune pentru a fi folosite ca argumente atît pentru prezența românilor, cît și a alogenilor slavi și maghiari⁴⁷. Pe bună dreptate ne putem întreba dacă autorul a luat în serios capacitatea documentului arheologic în deslușirea stărilor din sec. IX — XI, sau dacă

⁴⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 44. Turnurile „rotunde și pentagonale” sînt cele ale fortului central din sec. XV, construit probabil de ordinul teuton (vezi Șt. Matei, I. Uzum, *Banatica*, 2, 1970, p. 141 și urm.).

⁴⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 59, 80, 87—88. Dar cum autorul consideră că încă din sec. XI s-a produs în Transilvania omogenizarea dintre diferitele etnii „din punct de vedere social-economic și cultural” (p. 87), toate referințele la inventarul arheologic sînt gratuite.

îl invocă strict formal datorită fie necunoașterii domeniului, fie unui dispreț suveran care pînă la urmă răzbate din cele scrise. Deoarece „vase de diferite forme, ornamentate în felurite chipuri” invocate pentru dovedirea prezenței în sec. XI în Transilvania a maghiarilor ca „populație pașnică, de crescători de vite și agricultori, nu prea însemnată numerică, care a conviețuit cu populația românească și s-a asemuit acesteia din punct de vedere social-economic și cultural”⁴⁸, ne lasă mai degrabă să înțelegem că nu se acordă arheologiei șanse în încercarea de a face departajări etnice.

Dar cea mai spinoasă problemă a reconstituirilor de istorie socială și politică din sec. IX — XI cu ajutorul arheologiei este, fără îndoială, aceea a cetăților. Dînd crezare totală relatărilor cronicii scrise pe la anul 1200 în privința fortificațiilor pe care maghiarii le-au găsit în primele decenii ale sec. X în Bihor, Banat și Transilvania, autorul se dovedește încrezător în arheologie și identifică pe teren marea majoritate a obiectivelor pomenite de izvorul scris, ba chiar completează cu propuneri proprii rețeaua celor enumerate de cronică⁴⁹. Nu același lucru îl face cu numeroasele cetăți despre care același izvor pretinde că le-ar fi construit maghiarii, probabil cu munca celor pe care i-au supus, de-a lungul sec. X⁵⁰. Dacă ar fi pomenit această activitate, ar fi devenit încă mai evident că atribuirea unora dintre cetăți populației locale și interpretarea acestora drept componente ale „structurilor statale” românești pretinde în mod obligator dovada existenței respectivelor fortificații anterior sec. X. Aceasta deoarece pentru fortificațiile construite în sec. X — XI urmează a se stabili, de la caz la caz, dacă sînt rezultatul unei inițiative a societății locale sau dacă — dînd crezare celor spuse de cronică despre activitatea militară a maghiarilor — sînt creații ale noilor veniți.

Este mai mult decît probabil că la sfîrșitul sec. IX existau în Transilvania cetăți de pămînt, cele nominalizate de cronică sau altele. Dar după cîte știm, pentru nici una dintre cele cercetate pînă acum nu dispunem de documentația necesară datării lor ferme și prin urmare nici pentru preluarea datărilor propuse de autorii cercetărilor. În cazul în care respectiva documentație există, ea pare a fi păstrată cu gelozie de cei care au acumulat-o deoarece, exceptînd unele rapoarte preliminară de mai mică sau mai mare întindere dar de obicei lipsite de materialul ilustrativ necesar verificării și acceptării argumentațiilor, nu avem la dispoziție decît relatări mai puțin decît sumare. În afara celor 3 — 4 cazuri în care rapoartele preliminară permit o imagine cît de cît coerentă a respectivului obiectiv, cele cca 20 cetăți de pămînt cercetate în ultimele decenii în Transilvania prin sondaje sau săpături sistematice continuă să reprezinte capitalul științific personal al cercetătorilor care s-au ocupat de ele⁵¹. Este desigur o situație mai mult decît păgubitoare, ale cărei cauze le putem doar bănuși și asupra cărora vom reveni.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 42 și urm.

⁵⁰ Anonymi *Gesta Hungarorum*, cap. XVII, XVIII, XXI, XXII, XXXII, XXXIV etc.

⁵¹ De un raport mai consistent au avut parte doar cercetările arheologice de la Dăbca la patru ani după inițierea în 1964 a nollor săpături din acest obiectiv (Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *ActaMN*, 5, 1968, p. 153 — 202), raport ce este departe de a îndeplini condițiile necesare folosirii rezultatelor pentru toate afirmațiile apărute ulterior în publicații. Se pare mai degrabă că acest raport a servit „fundamentării” teoriilor arheologului amator devenit responsabil al

șantierului, teorii pe care trei ani mai târziu el le-a pus în circulație în primul volum al *Voievodatului Transilvaniei*. Abia dacă mai trebuie adăugat că raportul preliminar nu întrunește minimum-ul de „calități tehnice” în sprijinul datării și interpretării începuturilor complexului de la Dăbâca. Autorii lui o și spun, dealtfel: „Pentru datarea acestei faze de fortificare (este vorba de faza inițială) nu avem nici un indiciu concret, astfel că nu se poate preciza nici momentul când a început construirea și nici durata funcționării lui (șanțului de apărare)”; *Ibidem*, p. 158—159, urmărindu-se de fapt sugerarea unei datări foarte timpurii, mult anterioare sec. IX—X de când ar data după opinia autorilor faza următoare. Efectul pe care-l obțin este exact contrar. Faptul că autorii cercetării, continuând și în anii următori săpăturile de la Dăbâca, nu au reacționat la obiecțiile ce li s-au adus la foarte scurtă vreme (I. Bona, *Archaeologiai Értesítő*, 1970, 2, p. 232—233), nu a fost de natură să întărească încrederea în concluziile pe care cu atîta grabă le-au dat publicității. De atunci au trecut 23 de ani în care, exceptînd unele scurte informații privind etapele mai târzii ale complexului, nu am mai aflat nimic despre obiectivul în discuție, iar cu trecerea timpului căpătăm tot mai mult convingerea că nu vom beneficia vreodată de volumele monografice la care am avea dreptul. Într-o situație încă mai precară se află publicarea documentației și a argumentărilor necesare în cazul altor patru complexe fortificate atribuite insistent în anii din urmă „voievodatelor” de pe la anul 900. Autorii sondajului, completat prin două campanii de săpături, de la Pescari de pe malul Dunării (Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*), ne oferă un profil (fig. 5) din care nu rezultă cîtusi de puțin existența unei cetăți de pămînt peste o fortificație dacică și semnaleză fragmente de țavîță de lut din sec. VIII—IX fără a ne putea spune care este raportul acestora cu ceea ce ei consideră a fi fost o cetate de pămînt (p. 147), pentru a ne informa apoi că fragmente de căldări din lut reprezintă termen *ante quem* al funcționării aceluiași val de pămînt. Dar cum respectivele căldări se datează în sec. XI—XII, întreaga reconstituire devine absolut ipotetică. Mai multe rapoarte preliminare succinte au pus în circulație cetatea de pămînt de la Vladimirescu (Glogovaț) de lângă Arad, foarte probabil identică cu vechiul Arad de dinainte de invazia mongolă, pentru a cărei datare — fie și cu două faze succesive — sîntem informați că este ulterioară unui semibordei din sec. VIII—IX (identificat sub valul de apărare) dar anterioară unei necropole din sec. XI—XII (M. Zdroba, M. Barbu, *Ziridava*, 6, 1976, p. 50 și urm.; 7, 1977, p. 17 și urm.; 10, 1978, p. 101 și urm.; 11, 1979, p. 181 și urm.) Limitele cronologice între care se plasează construirea și folosirea fortificației sînt deci prea largi pentru a facilita interpretări istorice. Iar cînd aflăm că sub valul inițial de pămînt s-au găsit fragmente ceramice din sec. IX—X (Ziridava, 11, p. 189) atunci cu toată imposibilitatea datării strînse a ceramicii transilvănene din sec. IX—XI sîntem datori să ne îndoim că fortificația a existat pe la anul 900. Nici pentru cetatea de pămînt de la marginea Clujului, din cartierul Mănăstur, nu ne-a fost oferită documentația necesară datării certe a începuturilor ei. Autorii săpăturii (P. Iambor, Șt. Matei, *AIAC*, 18, 1975, p. 291—304; *Idem*, *ActaMN*, 16, 1979, p. 599—620) au stabilit existența a trei faze de construcție și pomenesc o locuire din sec. IX din care ar fi fost surprinse trei semibordeie. Dar dintr-un profil pe care-l publică (*AIAC*, 18, 1975, fig. 3) reiese clar că unul dintre aceste semibordeie este mai vechi decît valul de pămînt, ceea ce exclude ipoteza că respectiva locuire ar fi fost contemporană existenței fortificației. Nu ni se pun la dispoziție alte profile din care să rezulte eventual contemporaneitatea altuia dintre semibordeie cu fortificația. Le dăm deci dreptate autorilor cînd își iau precauția de a încadra complexul „între secolele IX și XI,” sau cînd vorbesc de „ceramică din secolele IX și X” (*ActaMN*, XVI, 16, 1979, p. 599 și 600). Într-un raport privind săpăturile din campania 1980, aceiași autori vorbesc de o așezare din sec. X—XI și o necropolă din sec. XI—XII (*Materiale* 15, 1983, p. 281—283). Toate acestea echivalează cu lăsarea sub semnul întrebării a începuturilor cetății. De un raport sumar cu caracter preliminar, fiind vorba doar de două secțiuni de sondaj, s-a bucurat cetatea de pămînt și lemn de la Șirioara din jud. Bistrița-Năsăud (M. Rusu, Șt. Dănilă, în *File de istorie*, II, Bistrița, 1972, p. 47 și urm.), des citată ca analogie pentru datarea timpurie a altor cetăți similare. Dar la Șirioara, unde s-au surprins tot trei faze de construcție, faza inițială nu s-a putut data cu certitudine, iar plasarea ei în sec. IX—X cu argumentul că aceea următoare s-ar data în sec. X—XI datorită cîtorva fragmente ceramice cu condiții clare de descoperire (*ibidem*, p. 50—51), rămîne simplă ipoteză. Cu atît mai mult cu cît autorii datează în sec. X—XI așezarea sondată în imediata vecinătate a cetății (*ibidem*, p. 56). Dată fiind natura materialului de construcție și diversitatea evenimentelor militare posibile, o cetate de lemn și pămînt a putut fi refăcută după cîțiva ani, după cîteva decenii sau poate după un secol de la data construirii ei.

Cît despre celelalte cetăți de pămînt și lemn invocate ca existînd în jurul anului 900, cercetările și documentația sînt încă mai sumare. La Biharea de pîldă, știm că fortificația exista în sec. XI—XII de cînd datează marea necropolă cercetată în preajma ei (M. Rusu, *AIACluj*, 3, 1960, p. 7—25), dar sondajul întreprins în incintă (S. Dumitrașcu, *Crisia*, 4, 1974, p. 57—64) n-a adus lămuriri asupra datei construirii ei și nici nu puteau să dea rezultate concludente

Confirmarea unei datări în sec. IX sau în sec. VIII — IX și nu după începutul sec. X, pretinde rapoarte detaliate sistematice sau studii monografice. Date fiind limitele mai largi între care se datează ceramica sec. VIII — XI sau cel puțin marea majoritate a acestor materiale, fragmentele găsite în săpătură nu pot asigura datări strînse. Observația este valabilă în special pentru numeroasele situații în care raportul stratigrafic dintre descoperirile de ceramică și construirea fortificațiilor este nesigur ⁵². Foarte probabil că din aceasta decurge și opțiunea unor cercetători de a data obiectivele în sec. IX — X ⁵³, considerîndu-se că astfel sînt împăcate rigoarea științifică și scenariul istoric prestabilit. Relatările izvoarelor scrise despre cetățile ridicate de către maghiari după începutul sec. X fac ca asemenea datări să nu fie concludente. Fără depășirea impasului creat în acest fel, orice progres real în cunoaștere este de neconceput.

Dar, în calea atribuirii acestor cetăți de pămînt societății românești, se ridică impedimente care de obicei au fost trecute cu vederea sau nu au fost semnalate în modul cuvenit. Sub raportul repartizării lor teritoriale, asemenea obiective lipsesc cu desăvîrșire tocmai din acele zone ale Transilvaniei în care documentele din sec. XIII — XIV atestă o populație românească densă și omogenă, adică din acele zone periferice de deal sau munte în care chiar profesorul Ștefan Pascu plasează zeci de uniuni de obști sătosești ale românilor din sec. IX — X ⁵⁴. Nici una dintre numeroasele „țări” românești din cuprinsul Transilvaniei nu a dat pînă acum la iveală o cetate de pămînt care să poată fi datată înainte de sec. X sau măcar în sec. IX — X ⁵⁵. Dacă asemenea cetăți au fost corect interpretate, fie ca dovadă a efortului comun de apărare al unei structuri teritoriale de tipul uniunilor de obști, fie ca urmare a diferențierilor sociale incipiente, atunci lipsa lor în zonele despre care este vorba trebuie să ne pună pe gînduri.

datorită modului în care a fost efectuat. Nici dese referiri la prezența în vecinătatea cetății a unor locuințe din secolele VIII — IX și IX — X (idem, *Materiale*, 13, 1979, p. 279 și urm.; 15, 1983, p. 367; 16, 1986, p. 194 și urm.) nu pot fi utile pentru datarea ei, aceasta fiind condiționată de secționarea celor două incinte alăturate. Le Medieșul Aurit în jud. Satu Mare știm doar că a existat o cetate de pămînt, fără a se descoperi elemente de datare (idem, *Crisia*, 4, 1974, p. 101—106) iar sondajul de la Moigrad, jud. Sălaj, de pe urma căruia s-a propus datarea în sec. IX—XI a cetății de pămînt (M. Rusu, în *Sub semnul lui Clis, Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 267), nu a produs elemente de datare certă. Ipoteza că obiectivul a fost ridicat în sec. IX se întemeiază pe analogii cu alte cetăți a căror datare este la fel de incertă (Morești, Dăbtea, Șirioara). O privire de ansamblu asupra acestor obiective, atribuite în linii mai largi sec. IX—XI dar pentru care se presupune că măcar unele existau cu siguranță în sec. IX (Șt. Matei, P. Iambor, *ActaMN*, 17, 1980, p. 507—516; vezi și M. Rusu, *Ziridava*, 10, 1978, p. 159—171) numește și alte cetăți (Sînmiclăuș, jud. Alba, Zarand, jud. Arad, Morești, jud. Mureș, Moldovenești, jud. Cluj, Cenad, jud. Timiș, Țeligrad—Blandiana, jud. Alba) a căror datare este la fel de nesigură.

⁵² Vezi nota anterioară.

⁵³ Asemenea datări și atribuirea respectivelor cetăți societății autohtone se prevalează de punctul de vedere după care sedentarizarea sau chiar apariția colectivităților maghiare în Transilvania n-ar fi anterioară începutului sec. XI sau chiar mijlocului acestui secol, opinie lipsită de suport documentar și contrazisă de descoperirile din ultimele decenii.

⁵⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 34—36.

⁵⁵ O cetate de pămînt cu traseu circular cercetată în urmă cu cîțiva ani în mijlocul depresiunii Hațegului, lângă Sînta Măria Orlea și încă inedită, pare a data de la sfîrșitul sec. XI sau începutul sec. XII. De excepțională importanță pentru reconstituirea procesului asimilării pecenegilor în societatea românească, obiectivul cercetat de M. Lazăr și T. Măriș în condițiile unei săpături de salvare reprezintă deocamdată un unicat.

Desigur că s-ar putea găsi o explicație în „centrifugarea” populației românești de-a lungul sec. X—XII spre părțile periferice și muntoase ale Transilvaniei, ipoteză pe care am evocat-o deja în mod repetat⁵⁶. Dar în acest caz clișeuul coabitării pașnice și al „luptei comune pentru un viitor mai bun” se adevărește o dată în plus ca fiind total lipsit de temeiuri.

Impedimentul se amplifică considerabil prin constatarea că cetățile de pământ asemănătoare celor transilvănene lipsesc deocamdată cu desăvârșire din teritoriile românești extracarpătice. Pornind de la Turnu Severin spre răsărit, pînă la Olt și dincolo de Olt pînă în sudul Moldovei, iar apoi spre nord de-a lungul Carpaților Orientali, acolo unde avem tot dreptul să afirmăm prezența unei rețele relativ dense de sate românești în sec. XII—XIII deoarece de acolo a pornit procesul structurării statale medievale a acestei societăți, nu s-a descoperit nici un obiectiv similar celor din Transilvania. Absența lor este greu de explicat deoarece și la sud sau răsărit de Carpați era firesc să se fi produs în societatea românească din sec. IX—XI evoluții asemănătoare celor despre care profesorul Ștefan Pascu crede că au avut loc în teritoriile intracarpătice, iar pericolele venite din exterior n-au lipsit: primul țarat bulgar, valurile tîrzii ale migrației slave, expedițiile maghiare de la sfîrșitul sec. IX, pecenegii.

De fapt reîntîlnim fortificații colective din lemn și pământ datate în sec. VIII—X tocmai în colțul de nord-est al Moldovei, în vecinătatea Prutului⁵⁷, dar chiar situarea lor izolată, periferică în raport cu arcul carpatic, face mai mult decît îndoielnică apartenența lor la societatea românească. Dispunem apoi de fortificații din sec. VIII—X în nordul județului Prahova, despre care se consideră că făceau parte dintr-un șir ce se întindea pînă la Dunăre⁵⁸. Aceste monumente, deja cercetate sau doar ipotetic localizate, au avut cu siguranță semnificații istorice diferite, asupra cărora vom reveni. Cît despre alte cetăți de pământ și lemn ale societății românești de la „cumpănă de milenii”⁵⁹, ele nu sînt deocamdată decît ipoteze fără temeiuri arheologice, după cum și „cetatea” identificată în urmă cu zece ani la confluența Ialomiței cu Prahova, datată ca începuturi în sec. XI⁶⁰, a avut cu totul alte rosturi decît unele imaginate de autoarea cercetărilor de acolo, datînd după părerea noastră cel mai devreme din a doua jumătate a sec. XII⁶¹. Obiectivul din urmă ne asigură

⁵⁶ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 52; idem, *La începuturile*, p. 265.

⁵⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, p. 22 și urm.

⁵⁸ Maria Comșa, *Muzeul Național*, 6, 1982, p. 143—146; nu este deloc clar de ce autoarea crede că respectivul drum era de la Carpați la Dunăre și nu de la Dunăre la Carpați.

⁵⁹ Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983, p. 39. Ciudată pare includerea între aceste fortificații, considerate ca reprezentînd „un tip de structură teritorială distinctă” (?), a bazei navale bizantine de la Păcuilui lui Soare sau a mănăstirii benedictine de la Bulci.

⁶⁰ Viorica Mihai, *Materiale*, 15, 1983, p. 441; eadem, *Revista de istorie*, 34, 1981, 3, p. 507—512.

⁶¹ Prelucrarea unui eșantion de 1200 piese osteologice recoltate de pe fundul unui așa-zis „șanț de apărare” a dat 84,2% oase de bovine și doar 0,7% suine, situație fără analogii în așezările medievale timpurii cercetate (M. Șt. Udrescu, *SCIVA*, 41, 1990, 3—4, p. 301 și urm.). Fotografiiile aeriene atestă convingător că „șanțul de apărare” nu înconjură așezarea, ci proteja de fapt terenul de lîngă așezare, folosit deci ca un fel de obor pentru vite.

dealtfel că pentru epoca ulterioară sfârșitului sec. X, de când au apărut la nordul Dunării de Jos triburile tătice de crescători de vite mari, nici nu ne putem aștepta la descoperirea unor cetăți medievale timpurii de lemn și pământ în șesurile extracarpătice.

Dacă toate cele scrise în ultimele decenii asupra cetăților medievale timpurii românești din teritoriile intracarpătice întinpină piedici majore la acceptarea lor, încercarea de a vedea în unele dintre ele reședințe ale autorităților social-politice de tip statal (fie și „incipient”) se lovește de dificultăți încă și mai mari. Întreaga teorie a profesorului Ștefan Pascu despre cetățile românești din sec. IX — X, inspirată poate din sondaje și ipoteze mai vechi dar transformată apoi — în pofida absenței confirmărilor — în îndemn și chiar „indicație” pentru cercetările arheologice ulterioare expunerii ei în *Tratatul* din 1962 și mai ales în *Voievodatul Transilvaniei* din 1971, pornește de la iluzia că astfel s-ar realiza o paralelă între evoluția societății românești și aceea petrecută în sec. VIII — X în teritoriile învecinate. Dacă s-a creat în sec. IX un principat al Moraviei Mari și dacă în secolul următor s-au constituit structuri statale pe teritoriile Poloniei, Ucrainei și Ungariei, de ce ar rămâne tocmai românii mai prejos? Ideea este clar exprimată, referindu-se la „o societate organizată asemenea societăților înconjurătoare și vecine, atît din punct de vedere social-economic, cît și politic și instituțional”⁶².

Din îmbinarea schemei materialist-istorice a dezvoltării forțelor de producție care duce la noi relații sociale, la clase antagoniste și la crearea statului ca instrument al clasei dominante, cu „patriotismul istoriografic” care sfidează argumentele și logica, s-a obținut o „corectare retroactivă a nedreptății”. Deși ar fi fost mult mai firească adoptarea ipotezei că, în comparație cu popoarele învecinate, românii au avut alte antecedente istorice, alte determinări și în consecință altă evoluție. Acceptarea acestui punct de vedere, care nu micșorează cu nimic trecutul românesc, ar fi economisit cîteva decenii de eforturi îndreptate într-o direcție greșită.

Revenind la așa-zisele centre ale voievodatelor românești de pe la anul 900, schema imaginată de profesorul Ștefan Pascu este evident influențată de descoperirile arheologice documentînd structurile statale din Europa răsăriteană, mai mult sau mai puțin învecinate Transilvaniei. Confirmînd sau detaliînd informațiile scrise, alteori corectîndu-le, s-au descoperit acolo și „reședințe princiare” și monumentele de cult, fără de care nu poate fi concepută organizarea social-politică a unui teritoriu în epoca respectivă, și dovezile existenței unei feudalități în curs de afirmare și aglomerările de habitat anunțînd nașterea orașelor medievale⁶³. Dacă ne limităm aprecierea la deceniile de la sfîrșitul veacului al IX-lea și începutul celui următor, trebuie spus că nimic asemănător nu s-a descoperit în cetățile de pământ și lemn transilvănene considerate a fi fost „reședințe voievodale”. Sau, dacă asemenea descoperiri clar datate există, ele nu au văzut lumina tiparului. Dar avem tot dreptul să ne îndoim asupra acestei din urmă eventualități deoarece în cazul existenței lor s-ar fi produs cu mare grabă încunoștiințarea tuturor. Probabil chiar cu prea mare

⁶² Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 78.

⁶³ În condițiile uriașei bibliografii a subiectului, o privire de ansamblu, rămasă încă utilă, în culegerea *L'Europe aux IXe—XIe siècles. Aux origines des États nationaux*, Varșovia, 1968.

grabă, înainte de încheierea cercetării și de prelucrarea conștiințioasă a rezultatelor, așa cum din păcate s-a petrecut cu întinsa necropolă medievală timpurie de la Alba Iulia ⁶⁴.

Mai mult sau mai puțin conștient, deseori cu entuziasm și bună credință, dar sub presiunea factorilor exteriori, cercetările au dus la deformarea documentației. În încercarea obținerii unei oarecari credibilități pentru concluzia că una sau alta dintre fortificațiile din Transilvania „a fost fără îndoială o cetate voievodală la sfârșitul sec. IX și la începutul sec. X” ⁶⁵, descoperiri aparținând mai multor secole, constind din vestigii de monumente și inventare arheologice, au fost de regulă evocate sau chiar publicate de-a valma, fără departajările cronologice absolut obligatorii pentru interpretări istorice. Pe această cale ajungem să aflăm că la Dăbica exista în plin secol al XI-lea „o biserică voievodală, așa cum voievodală era și cetatea și așezarea sătească din vecinătatea ei nemijlocită” ⁶⁶. Nu este deloc clar ce înțelege autorul prin „biserică voievodală”. Are în vedere un monument ctitorit de un voievod, un spațiu în care se desfășurau ceremonii de investire cu autoritatea voievodală, sau poate necropola unei familii voievodale? Dar ce fel de „cetate voievodală” a putut fi o fortificație din pământ și lemn care, chiar și în cazul unei datări corecte în sec. IX a primei sale faze, nu conține ca vestigii de locuire decât semibordeie sau case de paianță de 10 — 15 m² și nici urmă de biserică atestind autoritatea spirituală ce dubla pe aceea militar-politică?

Aceste întrebări au în vedere cercetările de la Dăbica, ale căror rezultate ne sînt accesibile doar prin intermediul deja pomenitului raport preliminar vechi de 23 de ani ⁶⁷ și de unde, în pofida eforturilor colectivului și interesului rezultatelor, sînt temeri că nu vom obține vreodată volumul monografic. Principala cauză a situației se află desigur în formularea grăbită de către responsabilul șantierului a concluziilor și interpretărilor unei cercetări aflate încă departe de punctul final. După apariția primului volum al *Voievodatului Transilvaniei*, rezultatele investigației nu mai puteau infirma adevărurile stabilite de polihistorul transformat în arheolog medievist. Dincolo de daunele provocate de introducerea în circuitul științific a unor date fără acoperire, efectele negative produse asupra cercetării de specialitate au fost considerabile.

Într-o situație asemănătoare a ajuns și șantierul arheologic de la Cluj—Mănăstur, într-o cetate care la scurtă vreme după începerea săpăturilor a și fost declarată de profesorul Ștefan Pascu ca fiind un fel de „a doua Dăbica” ⁶⁸, probabil cu gândul la o posibilă rezervă în perspectiva cercetărilor viitoare. Începuturile obiectivului și interpretarea primei sale faze de existență au devenit astfel subiecte intangibile. Cît despre marea cetate de pământ de la Biharea, aceeași presiune vizînd producerea dovezilor caracterului ei „voievodal” și identificării reședinței „ducelui” Menumot a făcut ca săpăturile să se limiteze la sondeje nesemnificative, fără respectarea unui proiect care să permită în final datări și atribuirii

⁶⁴ Șt. Pascu, *Magazin istoric*, 15, sept. 1981, p. 15—17. Necropola continuă a fi în curs de prelucrare iar trecerea anilor scade șansele și interesul publicării ei.

⁶⁵ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 47.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 76.

⁶⁷ Vezi *supra* nota 51.

⁶⁸ Șt. Pascu, *AIAC*, 17, 1974, p. 61.

convingătoare⁶⁹. Credem că nu greșim apreciind că mai ales în ultimii 25 de ani și cu „contribuția” largă a factorului politic, cecetările arheologice vizînd lărgirea cunoașterii secolelor din jurul anului *O Mie* s-au degradat, îndeosebi în Transilvania, la condiția de producătoare ale unor argumente necesare schemelor prestabilite.

Dar în paralel cu influențarea negativă a cercetării arheologice, schema creată de profesorul Ștefan Pascu a introdus în reconstituirea evoluției societății românești de la sfîrșitul mileniului trecut și începutul mileniului nostru o imagine lipsită în egală măsură de dovezi, realism și credibilitate. Regăsim această imagine schematică parcurgînd capitolele volumului la care ne referim. Astfel, aflăm că societatea românească de pe la anul 900 cuprindea deja o „pătură superioară, în curs de formare”, că se declanșase „procesul de formare a clasei dominante”⁷⁰, sau că cercetarea ar fi dovedit „prezența indubitabilă a unei stratificări social-economice”⁷¹. Atenuată de opinia după care ar fi fost vorba doar de „germenii viitoarelor clase sociale fundamentale ale evului mediu”⁷², feudalizarea societății românești ia avînt pe durata secolului al X-lea cînd „diferențierea socială se conturează ceva mai limpede”⁷³. Această „conturare a diferențierilor”, despre care nu aflăm pe ce se întemeiază, produce brusc la începutul sec. XI o societate — evident, românească, de vreme ce era organizată ca „voievodat” — cu „nobili care posedau proprietăți funciare și curți”, ba chiar cu „multime ... de cavaleri și nobili ... pășind pe calea feudalizării” (?!)⁷⁴. La rezezeală este creat încă din secolul precedent un voievod blînd și înțelept care, deși maghiar sau poate peceneg, „apăra orînduirea obștească”⁷⁵, cu alte cuvinte viața obștilor sătești libere ale românilor. Imaginea reprezintă desigur o adevărată performanță de gîndire istorică.

Dar se pare că nobilii de la începutul sec. XI n-au pășit cu destulă hotărîre „pe calea feudalizării” deoarece pentru sfîrșitul aceluiași secol și începutul sec. XII „este îndreptățită ipoteza continuării vieții în vechile forme obștești în cea mai mare parte a Transilvaniei”⁷⁶. Cu această apreciere, în măsura în care ea privește părțile periferice și de munte ale Transilvaniei cu populație românească omogenă, nu putem fi decît de acord, dar asentimentul ne este repede pus în cumpănă de referirea la Țara Făgărașului unde, după părerea autorului, „a fi existat în sec. XII „persoane importante din punct de vedere social și politic, conducători de țară”⁷⁷. În treacăt fie vorba, interpretarea se sprijină pe descoperirea a „trei tezaure ... toate ascunse pe la mijlocul sec. al XII-lea”⁷⁸, despre care se cuvine spus că unul, descoperit de fapt în altă „țară”, conținea

⁶⁹ Vezi *supra* nota 51.

⁷⁰ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 14.

⁷¹ *Ibidem*, p. 39.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 61.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 63.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 73; imaginea este în spiritul clișeului „feudal bun, feudal rău”, pe care o mai găsim și în alte locuri ale volumului și care este greu de pus în acord cu „ideile călăuzitoare” ale materialismului istoric.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 97.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 102.

⁷⁸ *Ibidem*.

și monede din sec. XIV-lea ⁷⁹, iar celelalte două au toate șansele să ilustreze venirea pecenegilor în zona care nu mult mai târziu va fi desemnată drept „silva Blacorum et Bissenorum” ⁸⁰. Arheologia pare a fi bună, o dată în plus, pentru toate interpretările dorite.

Dar revenind la aventurile procesului de feudalizare a societății românești să notăm că, în Banatul unde autorul plasează pe la 1020–1030 mulțime de cavaleri și nobili, tot el consideră că „relațiile feudale pătrund ... de-abia în a doua jumătate a sec. XI și la începutul celui următor ... concomitent cu pătrunderea maghiarilor” ⁸¹. Apoi scenariul se complică din nou cînd aflăm că „pînă la mijlocul sec. al XII-lea, relațiile feudale nu pătrunseseră decît într-o măsură cu totul neînsemnată în Transilvania, anume în părțile vestice, de șes” ⁸². Ne reciștigăm încrederea în destinul feudalismului aflînd că în prima jumătate a secolului următor „fiecare deceniu ... înseamnă cite o treaptă nouă în extinderea relațiilor feudale în societatea transilvană” ⁸³, ceea ce ar însemna că procesul în cauză a luat-o în sfîrșit din loc. Recădem totuși în confuzie cînd ni se spune că abia două secole mai târziu, pe la mijlocul celui de-al XIV-lea, se constată „amploarea procesului de diferențiere a cnezilor, de desprindere a unora din categoria fruntașilor obștii și pășirea lor în rîndul nobilimii” ⁸⁴.

Pentru a nu lungi această stranie succesiune de evoluții și involuții, să recunoaștem că durată de peste o jumătate de mileniu de care a avut nevoie, pentru a ajunge de la „germeni” la relații feudale, societatea imaginată de profesorul Ștefan Pascu reprezintă un record european absolut al istoriei românești. Desigur, nu poate fi contestată posibilitatea ca în unele zone periferice omogen românești să se fi păstrat pînă în sec. XVIII–XIX structurile obștii sătęști libere, care să fie prelungirea directă în timp a obștii de la începuturile mileniului nostru. Acestea sînt totuși cazuri de excepție și pare mult mai probabil ca să fie urmare a frînării sau mai degrabă a deturnării procesului de maturizare a relațiilor feudale. Antecedentele sociale ale obștilor sătęști libere tîrzii au fost încă prea puțin studiate în istoriografia noastră ⁸⁵. Schema profesorului Ștefan Pascu s-a născut, mult mai simplu, din dorința de a pune în paralel evoluția societății românești cu aceea a altor societăți medievale europene și — în temeiul tezelor materialist-istorice — de a demonstra diferențierile din societatea românească, formarea timpurie a „claselor sociale antagoniste fundamentale” și a nașterii pe aceeași bază a unui stat medieval românesc.

Or, pentru a ajunge la asemenea rezultat și asumîndu-și riscul de a compromite definitiv ideea — ceea ce și reușește pînă la urmă —, autorul

⁷⁹ Este vorba de tezaurul de la Amnaș, pentru care vezi I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 285.

⁸⁰ DIR, C, Transilvania, XI–XIII, vol. I, p. 384.

⁸¹ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 136.

⁸² *Ibidem*, p. 153.

⁸³ *Ibidem*, p. 159.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 208.

⁸⁵ Cercetările prevalente sociologice datorate în special profesorului H. H. Stahl (*Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, I–III, București, 1958–1965, ca și unele lucrări ulterioare) nu acoperă integral interesul istoriografic. Am înregistrat la rîndul nostru fenomenul semnăndu-l (R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 140 și *passim*), fără a-l putea desluși în mecanismele sale sociale mai întîine și fără a ne asuma urmărirea lui în analizele altora.

nu pregetă să amestece de-a valma informații și stări privind procese și compartimente deosebite, să transforme apocrife cronicărești selectate după metode proprii în adevăruri absolute și să treacă sub tăcere faptul că anumite episoade petrecute în sec. IX—XIV pe teritoriul Transilvaniei n-au legătură directă cu societatea românească. O asemenea istorie nu are nici măcar justificarea sentimentului patriotic, deoarece nu poate fi în interesul unui popor receptarea unui trecut imaginar. Pe de altă parte performanța, deloc de invidiat, de a plimba pe durata a peste o jumătate de mileniu procesul maturizării relațiilor feudale din societatea românească face ca istoria noastră să devină imposibilă și neinteligibilă pentru orice istoric străin interesat în cunoașterea ei.

Din inventarul consistent al problemelor de istorie a României în secolele de sfârșit ale mileniului trecut și asupra cărora s-a exercitat atenția stăruitoare a unor factori extraștiințifici, de mare actualitate credem că este aceea privind stăpînirea la nord de Dunăre a primului țarat bulgar. Subiectul a avut în istoriografia românească o evoluție sinuoasă, marcată de contextele politice, de anumite exagerări din istoriografia bulgară și mai nou de „orientările venite de sus”. Examinarea în urmă cu patru decenii de către P. P. Panaitescu a opiniilor exprimate anterior și acceptarea cu spor de argumente a prezenței în sec. IX—X la nordul Dunării de Jos a autorității militar-politice a primului țarat bulgar ⁸⁶ încerca atunci să încheie o dispută îndelungată. Deși concluziile regretatului învățat erau în general corecte, nu poate fi negată o anumită accentuare datorată momentului în care el și-a publicat studiul. Oricum, din acel moment revenea cercetării arheologice detalierea cunoașterii subiectului și precizarea, cu ajutorul mărturiilor materiale, a caracterului, duratei și extinderii geografice pe care le-a avut prezența primului țarat bulgar pe teritoriul României.

Descoperiri și interpretări produse în anii următori apariției studiului lui P. P. Panaitescu i-au confirmat în anumită măsură concluziile permițînd speranța ca, odată cu înmulțirea mărturiilor, subiectul să poată fi abordat de pe o bază documentară mult mai largă ⁸⁷. Dar după mijlocul deceniului '60 „frontul istoric românesc” a primit impulsul necesar negării acestei realități. Stăpînirea de la nord de Dunăre a primului țarat bulgar, în măsura în care a fost acceptată, a fost împinsă fie spre est, pe teritoriul Basarabiei devenite sovietice, fie spre vest pe teritoriul Banatului sîrbesc la confluența Tisei cu fluviul, uneori în ambele direcții ⁸⁸, cu scopul evident de a cruța teritoriului patriei imensa rușine de a fi fost cîndva stăpînit sau doar controlat militar și politic de un stat născut din migrații. Pentru un observator din afară, aceste eforturi puteau să pară hazlii, dar pentru cercetarea istoriei României și a istoriei Bulgariei în cadrul mai larg al interdependențelor sud-est europene, măcar pe această temă orice confruntare de opinii sau colaborare au fost blocate. Cu atît

⁸⁶ Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Studii și cercetări de istorie medie*, 1, 1950, p. 223 și urm.

⁸⁷ Vezi de pildă Maria Chișvasi-Comșa, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 69—81, sau N. Constantinescu, în *SCIV*, 9, 1958, 3—4, p. 461 și urm.

⁸⁸ Printre ultimele luări de poziție în problemă, D. Teodor, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, 24, 1987, 2, p. 5 și urm. (în special p. 15); C. Hălăcescu, *SCIVA*, 40, 1989, 4, p. 339 și urm.

mai mult cu cît distorsiunilor din cercetarea românească le-au corespuns practici asemănătoare ale istoricilor din țara vecină, privind subiecte înrudite.

În asemenea context istoriografic dominat de „orientări”, au fost inițiate cu peste trei decenii în urmă cercetările arheologice de la Slon în nordul județului Prahova. Din cele publicate pînă acum rezultă existența resturilor unei cetăți, sau poate ale unui sistem de fortificații⁸⁹, ridicată la capătul sudic al uneia dintre principalele trecători „de culme” (sau „de plai”) între Cimpia Română și sud-estul Transilvaniei⁹⁰. Rolul jucat la începuturile evului mediu de drumul pe care se află cetatea, între izvoarele Drajei și cele ale Buzăului, este evidențiat de prezența la Draja de Sus a ruinelor castrului roman construit în scurta perioadă a stăpînirii Imperiului în răsăritul Munteniei⁹¹.

Faptul că după mai bine de treizeci de ani de la începerea săpăturilor încă nu știm cu siguranță ce se găsește la Slon poate fi doar parțial reproșat autoarei săpăturilor sau unei anumite mentalități încetățenite în ultimele decenii în arheologia românească. Presiunea politică a făcut ca rezultatele săpăturilor să fie publicate fragmentar și cu interpretări cifrate, accesibile eventual doar specialiștilor. Oricum, rolul de pază și control prin garnizoană permanentă a unei trecători foarte importante pe drumul spre Transilvania este mai mult decît evident. O subliniere în plus o aduce în acest sens existența resturilor unui zid care, pornind de la cetate, închidea drumul de care, întocmai ca și la cetățile medievale mai tîrzii de la Bran sau Turnu Roșu.

Dacă cele publicate pînă acum despre succesiunea la Slon în punctul „La Ciugă” a trei cetăți între sfîrșitul sec. VIII și mijlocul sec. X — prima din lemn, a doua din cărămidă și a treia din piatră ecarisată — se confirmă și vor fi corespunzător argumentate într-o lucrare monografică, atunci fără îndoială că inițiativa instalării în acest loc a unei garnizoane nu putea veni decît de la o autoritate statală constituită, interesată în folosirea și controlul acelui drum. În ceea ce ne privește, mărturisim că avem motive de îndoială datorate mai ales stadiului fragmentar în care ne este accesibilă documentația⁹². Dar dacă aceste motive se vor dovedi neîntemeiate, atunci datările propuse obligă orice interpretare istorică la

⁸⁹ Este regretabil că cele publicate pînă în prezent nu ușurează înțelegerea situației de pe teren. În articolul publicat în limba germană în 1969 (vezi nota următoare), este vorba de trei cetăți din sec. IX—X și de a patra cetate din sec. XIV. O hartă cu curbele de nivel sau cel puțin cu cotele altitudinii ar fi fost foarte utilă.

⁹⁰ În afara unor rapoarte foarte succinte și a articolului pe care l-am citat la nota 58, vezi Maria Comșa, în *Studii și materiale*, II, Ploiești, 1969, p. 21—29; eadem, în *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*, Berlin, 1969, p. 232—238; eadem, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 303—317; eadem, *Muzeul Național*, 5, 1981, p. 133—136.

⁹¹ Gh. Ștefan, *Dacia*, 11—12, 1945—1947, p. 115 și urm.

⁹² Apreciate după cele puse pînă acum în circulație prin publicare, descoperirile de la Slon sînt atît de ieșite din comun și de unice în răsăritul Europei încît receptarea lor pretinde documentare și argumentare pe măsura acestui caracter. Lipsei totale de analogii din sec. IX—X pentru planul de cetate publicat (Maria Comșa, *Dacia*, N. S., 22, 1978, p. 305, fig. 1) ce sugerează mai degrabă o fortificație din mileniul nostru, i se adaugă dificultatea acceptării unei cetăți pentru zidurile căreia s-au transportat în munte cărămizi, legate acolo cu mortar, în loc de a se folosi piatra existentă. Acceptarea succesiunii celor două cetăți de zid și mai ales a datării lor în sec. IX—X va pretinde dovezi stratigrafice temeinice și observații care să excludă dubii. Într-un teren de munte cu stîlca la suprafață, asemenea condiții sînt foarte greu de satisfăcut.

luarea în considerare a primului țarat bulgar. Autoarea cercetării a și propus dealtfel cu oarecare discreție această interpretare, accentuând-o ulterior prin considerarea Slonului ca fiind pe un drum cu mai multe etape care pornea de la vadul Dunării⁹³.

Discreția cu care s-a produs punerea în circulație a interpretării a permis și poate chiar încurajat ipoteza extravagantă a lui Ștefan Olteanu după care „cetatea (cetățile) de la Slon ... aveau rol de reședințe ale conducătorilor unor formațiuni politice, de centre ale organizațiilor teritoriale”⁹⁴. În harta din ultima lucrare citată, cetatea de la Slon este marcată alături de celelalte fortificații de lemn și pământ considerate a fi centre de formațiuni teritorial-politice prestatale românești⁹⁵, ceea ce este cel puțin abuziv. Dacă cele două cetăți succesive de la Slon, ridicate din zid de cărămidă, respectiv de piatră cioplită, datează realmente din sec. IX—X, atunci interpretarea lor ca inițiative ale societății românești plasează această societate în avangarda evoluțiilor din centrul și apusul Europei!

Dar la Slon, parțial deasupra temeliilor cetăților pomenite, s-au descoperit și vestigii aparținând unei faze ulterioare de fortificare, sau cel puțin de folosire, a locului⁹⁶. În legătură cu această fază mai târzie, Maria Comșa se lasă la rîndul ei atrasă în cercul lunecos al interpretărilor oficial agreeate, considerînd-o ca fiind reședința unui cnez sau voievod și deci centrul unui cnezat românesc⁹⁷. Nu ne este foarte clar dacă această interpretare reprezintă doar o modalitate cifrată de comunicare a rezultatelor cercetării după cum, în caz contrar, avem oarecari dificultăți în a înțelege la ce fel de „cnezat” se referă autoarea. Termenul acoperă realități foarte variate, de la stăpînirea cu drept cnezial a unui sat sau a unei părți de sat și pînă la exercitarea unei autorități militare și politice asupra unei grupări de zeci de sate, cum a fost cazul cnezatelor pomenite la mijlocul sec. XIII de Diploma cavalerilor ioaniși⁹⁸. Pare mai probabil ca Maria Comșa să aibă în vedere această din urmă accepțiune a termenului, de vreme ce vorbește despre stăpînirea asupra unor crînguri sau gospodării răsfirate de-a lungul Drăjnuței și a Telejenelului, stăpînire caracterizată și ca „formațiune feudală” sau „voievodat” și care s-ar fi constituit după mijlocul sec. X⁹⁹.

⁹³ Încă din 1969 autoarea cercetării se gîndea la o căpetenie venită de la sud de Dunăre în sec. IX-lea, impusă (de către cine? n.n.) unei colectivități localnice, ca și la prezența unor meșteri constructori bizantini (aduși de cine? n.n.), pentru ca în 1982 să aibă în vedere un fel de formațiuni politice din sec. IX—X în legătură cu care nu se înțelege prea bine dacă sînt ale băștinașilor sau ale unei autorități situate la sud de Dunăre (vezi Maria Comșa, în *Siedlung ...*, p. 233 și 237, precum și studiul citat mai sus la nota 58).

⁹⁴ Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 39.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 24—25.

⁹⁶ Despre cinci construcții succesive cu ziduri din piatră și cărămidă legate cu lut, ca și despre o a șasea construcție asemănătoare, datate de la mijlocul sec. X și pînă în sec. XII, Maria Comșa, *Dacia*, N. S., 22, 1978 p. 308 și urm. cu fig. 2.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Documenta Romaniae Historica*, D. vol. I, p. 22: pentru marea varietate a structurilor patrimoniale sau politice desemnate de documente ca fiind *cnezate*, vezi mai nou R. Popa, *La începuturile*, p. 156 și urm.

⁹⁹ Maria Comșa, *op. cit.*, p. 308 și urm., aceasta fiind interpretarea istorică dată construcțiilor pomenite mai sus la nota 96. Nu am reușit să surprindem argumentele în temeiul cărora autoarea consideră că acele construcții cu zidul legat cu pământ, corespunzînd „reședinței cnezului”, au urmat nemijlocit în timp ultimei faze a cetății, datîndu-se deci la scurtă vreme după mijlocul sec. X.

Pare totuși foarte puțin probabil ca pe aceste riuri de munte, inclusiv pe afluenții Telejanelului evocați de autoare și care sînt simple piraie, să fi existat în sec. X—XIII un habitat românesc atît de important sub aspect demografic încît să dea naștere unei structuri teritoriale feudale. Și chiar dacă am admite că zona de munte de pe versantul sudic al Carpaților Meridionali ar fi cunoscut o intensă locuire românească cu caracter permanent în sec. XI—XIII, după cum sînt înclinați să o facă cercetători din domeniul geografiei istorice¹⁰⁰, pare greu de admis ca „centrul administrativ și politic” al acestui habitat să se fi instalat exact în locul cel mai periclitat din întreaga zonă. Pe aici au intrat în sud-estul Transilvaniei în sec. XI pecenegii, tot pe aici în secolul următor cumanii în raiduri de pradă evocate de documente¹⁰¹. Dacă dăm crezare oronimiei locale (Tătaru, Tătarul Mare, Tătaruț), tot pe aici au trecut și tătarii. O reședință feudală românească avînd ca scop și apărarea unei treceri peste munte — deoarece autoarea afirmă că și după mijlocul sec. X a existat un zid care traversa drumul¹⁰² — presupune organizarea politică a unui teritoriu foarte întins, relații cu structuri teritorial-politice similare aflate pe latura opusă a muntelui, iar asemenea forme de organizare, posibile și chiar probabile în sec. XIII, au nevoie de o argumentație temeinică pentru a putea fi datate încă din a doua jumătate a sec. X și apoi în sec. XI—XII¹⁰³. În așteptarea publicării riguroase și exhaustive a săpăturilor de la Slon, a situațiilor înregistrate și a întregului inventar descoperit, reținem oricîm observația judicioasă a autoarei după care semnificația complexului va fi mult mai limpede după cunoașterea celorlalte fortificații aflate în munte pe același drum¹⁰⁴.

Imprecizia și echivocul cu care cercetările de la Slon au intrat în circuitul științific au servit și ele eșafodajului pe care în urmă cu opt ani și-a construit Ștefan Olteanu sinteza arheologico-istorică privind societatea românească din jurul anului *O Mie*. Mai exact, autorul și-a propus reconstituirea stărilor din sec. VIII—XI, din păcate fără precizări prea ferme asupra celor două limite cronologice, inferioară și superioară¹⁰⁵. Dacă pentru începutul perioadei îmbrățișate imprecizia nu are prea mare importanță, datorită faptului că anul 700 nu a avut semnificații istorice deosebite (poate s-au avut în vedere anii 680—681, cei ai instalării proto-bulgarilor la sudul Dunării de Jos?), în schimb fixarea unei limite cronologice superioare mai precise ar fi avut greutate în sincronizarea dintre reconstituirile propuse de autor și evenimentele cunoscute ca afectînd teritoriul României de-a lungul sec. XI.

¹⁰⁰ I. Conea, *Plaiuri carpatine*, București, 1984, p. 17 și passim.

¹⁰¹ D.I.R., C, XI—XIII, vol. I, p. 370, 371 și urm.: vezi și H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, p. 96 și urm., sau V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 82 și urm.

¹⁰² Maria Comșa, *op. cit.*, p. 315.

¹⁰³ Insistînd pe linia acestor interpretări, autoarea ajunge plîm la urmă să vorbească de o căpetenie, cneaz de vale, cu funcții juridice și militare, încă de la sfîrșitul sec. VIII (Eaden, *Muzeul Național*, 5, 1981, p. 135). Ținînd seama că anterior autoarea a emis ipoteza unei „căpetenii” venite de la sud de Dunăre, s-ar părea că ne este oferit un scenariu cu autorități feudale bulgare instalate peste societatea românească.

¹⁰⁴ Vezi mai sus nota 89.

¹⁰⁵ Doar pentru linia cronologică superioară dispunem de o indicație vagă, aflînd că un proces istoric considerat a fi „început, de fapt, în a doua jumătate a secolului al XI-lea... depășește limita superioară a perioadei tratate” (Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 19).

Volumul este forma oarecum concentrată, lipsită de unele aspecte particulare și mai mult sau mai puțin adaptată după o viziune personală, a primelor două capitole mari din volumul II al *Tratatului de istoria României*, rămas în anul 1980 la stadiul de corectură¹⁰⁶. Credem că rezultatul final al strădaniilor autorului ne îndreptățește să ne felicităm pentru concursul de împrejurări care a împiedicat tipărirea și difuzarea volumului. Dacă miile sau poate zecile de mii de exemplare ale acestui *Tratat* — conceput drept operă fundamentală a istoriografiei românești și investit cu o autoritate colectivă greu de discernut de către cititorul obișnuit — ar fi ajuns în tot atâtea biblioteci, pagubele produse în perspectivă istoriografiei noastre ca și modului de receptare a propriului trecut de către cereuri foarte largi, ar fi fost mult mai mari.

Încercînd să folosească ansamblul rezultatelor cercetării arheologice din țară pentru demonstrarea începuturilor din sec. VIII — XI ale vieții statale românești, coborînd chiar înainte de anul 700 cu aceste începuturi¹⁰⁷ în spiritul acelei „vocații de neîntreruptă statalitate” ce domină paginile *Tratatului de istorie militară*¹⁰⁸, Ștefan Olteanu ne face marele serviciu de a evidenția superficialitatea majorității mărturiilor arheologice acumulate și totala lor incapacitate de argumentare a punctului său de vedere. Desigur că metoda adoptată este a materialismului istoric — sau a „interpretării materialist-dialectice a fenomenelor istorice” după cum precizează autorul¹⁰⁹ — cu folosirea copioasă a clasiciiilor marxism-leninismului¹¹⁰. Ea n-ar trebui considerată drept scădere a cărții și nici chiar evocarea „ideilor-forță” decurgînd din „clarificările teoretice din documentele de partid, ale președintelui țării noastre”¹¹¹ n-ar trebui să ne sporească rezervele, deoarece multe contribuții istoriografice efective au îmbrăcat în anii din urmă o haină înșelătoare care să le permită apariția. De la caz la caz au primat abilitatea, temperamentul sau crezul politic al autorului, eventual în evoluția acestuia.

Nici faptul că o lucrare colectivă cu 23 de autori — avem în vedere corectura volumului II al *Tratatului* — a fost intens folosită fără a fi citată măcar o dată, n-ar trebui considerat incriminatoriu. După eșuarea *Tratatului*, citarea manuscrisului său putea fi privită drept protest sau provocare și — dincolo de aceasta — vocația de „culegător în ogor străin” a lui Ștefan Olteanu se bucură de mai multă vreme de oarecare notorietate¹¹².

¹⁰⁶ Vezi mai sus nota 2. În *Tratat*, titlurile acestor capitole sînt „Pe drumul formării relațiilor feudale (secolele VIII—IX)” și „Anul *O Mie* (secolele X—XI)” ; sarcina unificării contribuțiilor diferiților autori de la aceste două capitole a revenit atunci, în 1979—1980, chiar lui Ștefan Olteanu.

¹⁰⁷ Pomenind „formațiuni politice preexistente” sec. VIII—XI (Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 183), sau afirmînd că în sec. VIII s-ar situa doar începutul unui „nou stadiu de organizare politică a organismelor statale de pe cuprinsul spațiului românesc” (*ibidem*, p. 45), autorul își precizează suficient de hotărît opțiunile.

¹⁰⁸ Vezi mai sus p. 156.

¹⁰⁹ Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 9.

¹¹⁰ Am identificat cam 50 de citate, teoretizări și interpretări, toate cu trimiteri la note, din opera lui Marx, Engels și Lenin, ceea ce pentru o carte de cca 200 pagini, scrisă într-o vreme în care folosirea înțelepciunii „clasicilor externi” nu mai era obligatorie, reprezintă o performanță remarcabilă.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹¹² Vezi, de pildă, N. Stoicescu, *Revista de istorie*, 30, 1977, nr. 1, p. 133—135.

În sfârșit, calitatea precară a textului și inflația de platitudini, de neadevăruri sau afirmații lipsite de orice acoperire documentară, de deformări săvârșite cu mai multă sau mai puțină bună credință sînt atît de mari și evidente¹¹³ încît selectarea și înregistrarea lor ar însemna un efort pe cît de ingrat pe atît de inutil. Operația nu poate duce la corectarea sau completarea cărții deoarece, după părerea noastră, volumul trebuie integral respins.

Treptele demonstrației încercate de Ștefan Olteanu au o aparentă logică atunci cînd sînt apreciate de pe pozițiile materialismului istoric. Sporul demografic important al societății românești de-a lungul a patru secole¹¹⁴, constituirea unor concentrări teritoriale ale habitatului acestei societăți, progresele economice notabile și transformările sociale cunoscute de români pe durata sec. VIII—XI și drept corolar — crearea propriilor instituții cu caracter statal. S-ar putea ca măcar o parte a acestor procese istorice să se fi petrecut în realitate, în anumite zone din țară și pe durata unor anumite perioade din cuprinsul celor patru secole pe care le are în vedere autorul. Dar acestea nu sînt decît ipoteze, iar încercarea de a le prezenta ca certitudini dovedite de rezultatele cercetării arheologice, echivalează cu o mare mistificare și cu discreditarea disciplinei căreia autorul crede că îi aparține.

Condensînd aici expunerea punctelor noastre de vedere și a justificărilor cu care sîntem datori în susținerea lor, precum și cu intenția reabilitării cercetării arheologice, facem următoarele precizări:

1. Cercetarea habitatului și stabilirea concentrărilor demografice nu sînt posibile prin abordarea unitară a unei durata de patru secole din era noastră. Înregistrarea așezărilor prin cercetări de suprafață, eventual prin sondaje și în foarte puține cazuri prin săpături mai mult sau mai puțin

¹¹³ Din cuprinsul a numai 2 pagini, alese oarecum la întîmplare (Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 45—46), culegem: secolele VIII—XI ar fi fost „etapă de plămădire a împlinirilor urbane” (în realitate, despre începuturi urbane pe teritoriul țării nu se poate vorbi în mod serios înainte de secolul al XI-lea!); „atribute ale vieții urbane” care să dateze din sec. IX sau din prima jumătate a secolului următor nu s-au descoperit arheologic în nici una dintre așezările din România atribuite „secolelor IX—X” și înșirate în nota 91; despre relații „deosebit de semnificative” în sensul opiniilor autorului, aflăm că sînt îndoielnice ca autenticitate; despre debarcaderul cu rosturi militare al cetății de la Păcuiul lui Soare aflăm că ar fi nici mai mult dar nici mai puțin decît „diferite amenajări în vederea acostării vaselor de transport în scopul descărcării și încărcării de produse-mărfuri”; nici o „știre documentară” nu menționează existența în sec. VIII—XI pe „Olt a unor puncte de vamă a plutelor și ambarcațiunilor” destinate transportului sării și cu altă mai puțin originea acestui produs „din salinile ... din Țara Românească”. La p. 67 „caracterul extensiv al culturii plantelor în secolele VIII—XI capătă noi dimensiuni și prin alte dovezi materiale” printre care grăunțe „depozitate în vase mari de lut ... precum și rîșnițe ... și tăvi portative ... grămăjoare de mei carbonizat”, toate aceste „dovezi” avînd mai degrabă un iz neolitic! Uscarea cîtorva măsuri de grăunțe pentru coacerea unor banale turte reprezintă „ilustrarea etapelor procesului de prelucrare a unor varietăți de grîu pentru a fi consumat” (p. 71). Autorul crede că „plugurile” consemnate în documentele transilvănene din sec. XII sînt unelte agricole și le alătură celor descoperite în depozite (p. 66), nu a aflat că sînt unități de teren agricol. Ne oprim aici!

¹¹⁴ Afirmația este logică și de bun simț, dar total lipsită de demonstrație de vreme ce lipsește orice posibilitate de comparație cu secolele anterioare (IV—VII) sau ulterioare (XII—XIV). Mai important ar fi fost să dispunem de informații cît de cît credibile asupra ritmului creșterii în cuprinsul sec. VIII—XI, după cum sîntem în drept să întrebăm dacă sporul demografic a fost continuu și armonios repartizat pe cuprinsul țării. Abia începînd cu răspunsurile la asemenea întrebări am avea o șansă de a reconstitui societatea de pe teritoriul țării la respectiva „cumpănă”.

sistematice, considerate în mod excepțional ca fiind integrale¹¹⁵, nu poate reflecta situația din epocă. Faptul că mulți autori de săpături sau de cercetări în suprafață și-au datat descoperirile numind două sau chiar trei secole (sec. VIII—IX, IX—XI etc.) este departe de a echivala cu certitudinea că respectivele așezări au dăinuit atât de mult, reflectând mai degrabă actuala imprecizie în datarea strinsă a ceramicii din aceste secole. O așezare medievală timpurie a putut dura o generație, poate în unele cazuri două-trei generații, dar este îndocoște cunoscută mobilitatea habitatului de pe teritoriul țării dinainte de constituirea statelor medievale. Un grad mai înalt de certitudine îl oferă cercetarea exhaustivă a necropolelor, dar asemenea documentații ne lipsesc aproape cu desăvîrșire, iar atunci cînd dispunem de ele, constatăm mai degrabă prezența unor colectivități mici sau durate scurte de folosire.

Se adaugă dificultatea departajării între ele a materialelor, de obicei ceramice, aparținind sec. VII și VIII, sau a celor din sec. XI și XII. Rezultă că transpunerea pe hartă a „așezărilor din secolele VIII—XI” nu oferă un tablou adevărat, deoarece marchează alături așezări care pot fi și care chiar sînt despărțite între ele în timp prin durate de generații sau secole.

Ștefan Olteanu este conștient de „ajustarea” pe care o face¹¹⁶ dar nu întreprinde nimic pentru atenuarea ei. Totodată, autorul știe că vetrele de sat din sec. VIII—XI erau de obicei itinerante, în funcție de tehnicile agricole¹¹⁷, riscîndu-se deci înregistrarea pe hartă de mai multe ori a aceleiași colectivități.

Dincolo de aceste observații, nu se poate contesta că pe teritoriul României au existat în sec. VIII—XI cel puțin o mie de așezări cîte înregistrează autorul¹¹⁸, credem chiar că au fost sensibil mai multe, iar dacă ținem seama de dinamica habitatului despre care a fost mai sus vorba, atunci cu siguranță că s-ar putea înregistra multe mii de vetre satești. Dar aceasta nu justifică metoda adoptată de autor și nici concluziile sale. Ștefan Olteanu trece de asemenea sub tăcere faptul că există zone din care așezările dateate în sec. VIII—X nu sînt continuate de un habitat din sec. XI. Cel puțin la stadiul actual al cercetărilor, relativa densitate de așezări din sec. VIII—X din Cîmpia Română este continuată în timp printr-o impresionantă lipsă de descoperiri aparținînd sec. XI.

¹¹⁵ În realitate, așezările numite la p. 37 sau 152 ca fiind „săpate integral sau aproape integral” sau „investigate integral” sînt departe de a fi în această fericită situație. Pentru a putea vorbi de durata în timp (numărul de generații) a unei așezări și de mărimea ei, eventual de variațiile acestei valori, ar trebui ca pe lângă certitudinea surprinderii totalității complexelor din vatra sătească să fie cercetată integral și necropola sau necropolele corespunzătoare. Abia o asemenea cercetare, încă de domeniul dezideratelor, justifică folosirea calificativului „integral”. Iar dacă pentru așezările de la Dridu și Bucov dispunem din fericire de cîte un volum monografic, în schimb pentru așezarea de la Comana de Jos „cercetată integral” și publicată ca obiectiv subsidiar în cîteva pagini (I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupe, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj, 1980, p. 69 și urm.), calitatea documentației este total nesatisfăcătoare.

¹¹⁶ Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 17 unde această „perioadă (care) își păstrează caracterul ei unitar” timp de patru secole (!) trezește dorința unei abordări pe subdiviziuni, dorință ulterior abandonată.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 158, consimnînd trei reveniri succesive ale colectivității în vatra de sat temporar abandonată. Nu este necesar să fii matematician pentru a observa că generalizarea acestei constatări ar provoca reducerea cu 66 % a cifrelor cu care operează autorul.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 28.

Problema are două aspecte distincte. Pe de o parte, fixarea cu precizie a limitei cronologice superioare a orizontului de aşezări din sec. VIII—X intrat în literatura noastră de specialitate sub numele de „cultura Dridu”¹¹⁹, pe de altă parte soarta pe care au avut-o ulterior acestei date colectivităţile care au „purta-o”. Dar această din urmă întrebare este prea complexă pentru a putea stăruia aici asupra ei¹²⁰. Oricum, trebuie reţinut că mobilarea unei hărţi cu „aşezări din sec. VIII — XI” este departe de a fi justificată de stadiul cercetărilor, de a demonstra un progres demografic continuu şi cu atât mai puţin de a susţine pe acest temei crearea de structuri statale.

2. Cartografierea aşezărilor atribuite sec. VIII—XI oferă o imagine care reflectă în mult mai mare măsură accentele cercetării decât stările din epocă. Este suficientă o privire pe hartă pentru a observa că acele concentrări demografice corespund zonelor de activitate din ultimele trei-patru decenii ale unor cercetători meticuloşi care şi-au publicat conştiincios rezultatele strădaniilor¹²¹. Dacă ar fi existat şi în Banat, la Roşiorii de Vede sau pe Crişuri cercetători la fel de pasionaţi cum au fost regretaţii Ghenuşă Coman şi soţii Emilia şi N. Zaharia, cu siguranţă că Ştefan Olteanu ar fi avut prilejul de a mai înregistra numeroase „cnezate şi voievodate” din sec. VIII—XI. Dar în lipsa lor, precum şi datorită cartografierii nediferenţiate a unor descoperiri atribuite necritic unei perioade de patru secole, a rezultat la marginile actuale ale ţării o densitate ce pare a sugera că încă de la „cumpăna de milenii” strămoşii românilor s-au înghesuit pe la margini pentru apărarea hotarelor actuale.

Ştim că o cartografiere care să nu ţină seama de hotarele politice actuale era interzisă în urmă cu zece ani, aşa că nu reproşăm autorului metodologia trunchiată, dar nu ne putem abţine de la imaginarea unei hărţi reale a descoperirilor contemporane. Cartografierea aşezărilor de pe teritoriul Basarabiei, din zona răsăriteană a Ungariei sau din Banatul iugoslav ar fi pus desigur în mare dificultate reconstituirea istorică încercată de autor.

3. Omogenizarea şi simplificarea etnică pe care şi-o permite Ştefan Olteanu cu o singură trăsătură de condei este de-a dreptul surprinzătoare. Ea reprezintă un fel de proiectare asupra trecutului a tendinţelor politicii de „omogenizare naţionalist-comunistă”. Colectivităţile maghiare sedentarizate în teritoriile întracarpătice în sec. X — XI sînt „lichidate” sub formula „unor mici grupuri în etapa iniţială a migraţiei lor spre vest” şi apoi cu afirmaţia după care „cucerirea Transilvaniei a început (! subl. n.), de fapt, în a doua jumătate a sec. XI, eveniment care depăşeşte limita superioară a perioadei tratate”¹²². Ca şi cum cucerirea politică ar fi ace-

¹¹⁹ Bibliografia de bază a subiectului a ajuns să fie veche de 20 — 30 ani, iar încercările mai noi de reluare în literatura noastră de specialitate a aspectelor sale teoretice şi metodologice sînt departe de a fi satisfăcătoare. Vezi, totuşi, printre altele, P. Diaconu, *Dacia*, N. S., 32; 1988, p. 177 şi urm.

¹²⁰ Subliniind totuşi că, spre deosebire de zona cuprinsă între Siret şi Prut, unde etapa sec. XI — XII apare ca fiind mobilată de descoperirile aşa-numitei „culturi Răducăneni” (V. Spinei, *Moldova în secolele XI — XIV*, Bucureşti, 1982, p. 86—87), la sud de Carpaţi documentaţia este incomparabil mai lacunară.

¹²¹ Faptul este evident pentru sudul şi răsăritul Moldovei, pentru zona de activitate legată de Muzeul din Călăraşi, sau pentru aceea a cercetărilor şi periegezelor pornite de la Sfîntul Gheorghe.

¹²² Şt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 19.

lași lucru cu procesele etno-demografice ! Reținem oricum inconsecvența autorului în ceea ce privește credibilitatea acordată izvoarelor narative pe care le consideră cînd „o solidă bază de autenticitate”¹²³, cînd simple basme pentru evenimentele pe care cronicile le plasează în primii ani ai sec. XI sau chiar mai devreme.

Pentru Ștefan Olteanu „pătrunderea pecenegilor a avut un caracter temporar, ei dispărînd destul de rapid...”¹²⁴. Trecînd peste tulburătoare lipsă de descoperiri din sec. XI — XII din Cîmpia Română pe care am semnalat-o mai sus și care nu poate fi altfel explicată decît prin prezența migratorilor, ne putem întreba de ce după mai bine de două secole după această „destul de rapidă dispariție”, izvoare de cancelarie îi atestă pe pecenegi trăind alături de români¹²⁵. Același autor îi elimină pe bulgari din interpretările sale etno-demografice, ei doar „trecînd prin teritoriul României”¹²⁶, ceea ce pentru sfîrșitul sec. VII ar putea fi adevărat, dar pentru etapa următoare rămîne de dovedit, în timp ce valurile tirzii ale migrației slave sînt expediate ca „grupări de populație slavă infiltrate mai tirziu dinspre nord-vest pe teritoriul Transilvaniei”¹²⁷, fără a ni se explica de ce numai acolo și de ce doar din aceea direcție.

Nu vrem să lăsăm a se înțelege prin aceasta că sîntem partizanii unui permanent mozaic de populații în sec. VIII — XI pe teritoriul României, dar de vreme ce descoperirile de ceramică și așezări sînt folosite pentru crearea de „structuri statale românești”, credem că eludarea dinamicii proceselor etno-demografice echivalează cu falsul. Dacă Ștefan Olteanu ar fi avut curiozitatea — echivalentă în acest caz cu probitatea profesională — de a introduce pe harta cu sutele de „așezări românești din sec. VIII—XI” și descoperirile al căror caracter alogen este evident și îndeobște acceptat, de pildă necropolele maghiare din sec. X sau mormintele cu ritual funerar și inventar tîrctic din sec. XI ce n-au putut aparține decît pecenegilor, imaginea „concentrărilor demografice” ar fi fost serios amendată. Ar fi avut astfel posibilitatea pătrunderii în detaliile proceselor istorice și șansa reconstituirii acestora. Dar dacă a devenit, fără a ne-o spune explicit, adeptul simbiozelor spontane dintre populații diferite care de la bun început au fost preocupate de munca și lupta comună pentru un viitor mai bun, atunci desigur că cercetarea rămîne fără perspective.

4. Fiecare dintre „concentrările demografice”, interpretate drept structuri teritorial-politice sau forme începătoare de viață statală, ar fi avut dreptul la un catalog critic. Este un principiu general acceptat la prelucrarea teritorială a descoperirilor arheologice atunci cînd se urmărește obținerea de interpretări și încheieri istorice prin alăturarea mărturiilor materiale. Or, exceptînd succesiunea de note în care se trimite la repertorii, rapoarte, dări de seamă și chiar la comunicări orale care n-au

¹²³ *Ibidem*, p. 35.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 19.

¹²⁵ D.I.R., C, XI — XIII, vol. I, p. 384. Nu este lipsită de interes, în acest sens, verificarea stărilor din așezările înregistrate de C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 75.

¹²⁶ Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 19.

¹²⁷ *Ibidem*.

văzut lumina tiparului¹²⁸, inventarele critice lipsesc. Am avut în urmă cu câțiva ani curiozitatea verificării într-o zonă al cărei trecut ne-a preocupat, aceea din jurul Devei și Hunedoarei unde Ștefan Olteanu a identificat o „grupare teritorială din secolele VIII—X”, descoperire pe care a dedicat-o profesorului Ștefan Pascu¹²⁹ și pe care o reia în cartografierea extinsă și asupra secolului al XI-lea¹³⁰. Din cele 5 — 10 așezări înregistrate, una nu există, alta se află în realitate la izvoarele Tîrnavei Mari, a treia datează din sec. XI—XII și are drept corolondent cimitirul de tip Bjelo-Brdo de la Deva unde este precedată cronologic de o necropolă maghiară din sec. X, iar alte două „așezări” constau în realitate din descoperiri sporadice de framente ceramice, inclusiv într-o peșteră¹³¹.

Nu ne îndoiim că de-a lungul sec. VIII—XI au existat în respectiva zonă, ce înglobează și Țara Hațegului, foarte multe așezări, iar dacă ținem seama de mobilitatea habitatului și de evenimentele produse aici, numărul lor s-ar putea ridica la câteva sute¹³², dar aceasta n-are legătură nici cu identificarea „concentrărilor demografice” și nici cu structurile statale.

5. Ștefan Olteanu insistă în repetate rânduri asupra sporului demografic produs în sec. VIII—XI pe teritoriul României, înțelegind prin aceasta exclusiv creșterea numerică a populației românești. În acest sens face dese referiri la literatura internațională de specialitate care, după cum se știe, este de acord cu un asemenea proces la scara întregului continent¹³³. Pe ansamblu, punctul de vedere nu poate fi contestat, deoarece pe durata a patru sute de ani de la sfîrșitul mileniului trecut și începutul mileniului nostru trebuie să fi avut loc un spor demografic sensibil. Dar tocmai datorită faptului că este vorba de patru secole, progresul demografic n-a putut fi continuu. Au existat desigur stagnări și chiar involuții. Fără a se ține seama de aceasta, orice reconstituire este simplistă și formală, inoperantă pentru interpretări istorice. Oricum, sporul demografic din sec. VIII—XI nu putea fi pus în evidență fără a raporta descoperirile atribuite acestor secole atît la etapa precedentă, de pildă la sec. V — VII, cît și la aceea ulterioară, eventual de pînă la mijlocul sec. XIII. Ceea ce, în volumul la care ne referim, nu se face deloc. Și nici nu se putea face deoarece, așa cum reiese din cele deja spuse, cercetarea arheologică românească este încă departe de a dispune de documentația necesară unor asemenea reconstituiri.

6. După înregistrarea în capitolul „structurilor economice” a tuturor descoperirilor de pe teritoriul țării — atribuite cu mai multă sau mai puțină exactitate și spirit critic sec. VIII—XI — și după ce a decis că toate acestea

¹²⁸ *Ibidem*, foarte extinsele note 13 — 51 de la p. 49—54, în care apar numeroase rapoarte prezentate pe la diferite sesiuni dar care n-au fost publicate, lipsind astfel orice mijloc de verificare, alături de informații verbale cu caracter personal, astfel încît ne putem întreba cum a aplicat autorul „prudența și rezervele” despre care vorbește la nota 12.

¹²⁹ Șt. Olteanu, în *Sub semnul lui Clío*, Cluj, 1974, p. 66—69.

¹³⁰ *Idem*, *Societatea românească*, p. 36 („fară atestată arheologic în secolele VIII — XI”) și harta de la p. 24 — 25 pe care numărul așezărilor s-a dublat în decurs de 9 ani.

¹³¹ Vezi R. Popa, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 31, 1988, nr. 2, p. 30.

¹³² În măsura în care este vorba de descoperiri de fragmente ceramice datînd foarte probabil din sec. VIII — XI și chiar de complexe cercetate *in situ*, putem oferi autorului cîteva zeci de puncte în zonă, printre care unele (Sarmizegetusa, Streisnigeorgiu etc.) de multă vreme publicate, ce i-au scăpat atenției.

¹³³ J. C. Russell, *Die Bevölkerung Europas 500—1500*, în C. M. Cipolla, K. Borchardt, *Bevölkerungsgeschichte Europas*, München, 1971, p. 9 și urm.

„reprezintă, fără îndoială, expresii certe ale capacității de gândire și creație ale poporului nostru la cumpănă de milenii”¹³⁴, autorul își asumă sarcina deloc de învidiat de a demonstra că încă din acele secole s-ar fi produs „apariția relațiilor de aservire” feudală în societatea românească¹³⁵. Capacitatea arheologiei medievale de a identifica diferențierile sociale și chiar progresele de la un moment dat înregistrate de aservirea feudală nu poate fi în principiu negată. Dar pentru o etapă atât de timpurie a acestor procese, orice concluzie trebuie să rezulte din prelucrarea foarte riguroasă a unei vaste documentații. Modul simplist și vulgarizator-marxist în care s-au identificat „exploatatorii feudali” în literatura noastră de specialitate mai recentă, după abundența inventarelor funerare sau după diferențele de mărime ale caselor aparținând aceluiași tip de locuință, este într-un totu contestabil. Ștefan Olteanu se înscrie pe linia acestor interpretări și recurge la autoritatea „clasicilor materialismului istoric”¹³⁶, fără a deveni cu aceasta mai convingător. Afirmatia că unele descoperiri reflectă destrămarea proprietății colective a obștei sătenești și crearea proprietății individuale familiale¹³⁷ — discutabilă sub aspectul valorii mărturiilor și chiar a relațiilor dintre acestea și societatea românească — este departe de a permite încheieri privind apariția relațiilor de aservire feudală. Principalul argument la care recurge în cele din urmă autorul este tot cel al cetăților de pământ și lemn considerate drept centre ale unei autorități stăruite¹³⁸. Deoarece am avut deja prilejul să exprimăm îndoielele justificate asupra acestor obiective și să ne ocupăm de probabilitatea lor semnificație¹³⁹, nu vom mai stărui asupra subiectului. Cert este că nici diferențele categorii de argumente invocate și nici ansamblul acestora nu justifică opinia după care societatea românească din sec. VIII—XI ar fi atins „un anumit stadiu de organizare statală” și cu atât mai puțin că ar fi fost atunci vorba de „existența a trei genuri de organisme cu caracter statală”¹⁴⁰. Este probabil că în secolele din jurul anului *O Mie* să fi existat forme de organizare teritorială a societății românești, dar reconstituirea lor nu va fi nicicând posibilă cu metodele și procedeele din volumul la care ne referim.

Faptul că am stăruit atât de mult asupra volumului semnat de Ștefan Olteanu nu se datorează unei opțiuni personale vizind autorul, ci — în primul rând — constatării că el reprezintă o sinteză a punctelor de vedere pe care au intenționat să le acrediteze primele două capitole ale celui de-al doilea volum al *Tratatului* redactat în anii 1978—1980. Discuția ne-a prilejuit astfel abordarea unei părți însemnate din distorsiunile și falsurile strecurate în istoriografia și arheologia medievală românească în ultimele decenii. După cum s-a văzut, nici „clarificările teoretice decurgând din folosirea documentelor de partid” și nici chiar

¹³⁴ Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 112.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 165.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 156 și *passim*; vezi supra nota 110.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 157 și urm.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 180 și urm., într-un întreg capitol de „fecunde interpretări sugerate” care poartă titlul relativ echivoc „spre împliniri statale românești”.

¹³⁹ Vezi mai sus p. 171.

¹⁴⁰ Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 185.

înarmarea cu „idei-forță” rezultând din aceste documente și din gândirea fostului secretar general nu au putut salva cercetarea acestei epoci de la faliment. Într-o oarecare măsură și cu nuanțări care au ținut de profesionalismul autorilor, foarte mulți dintre cei care s-au ocupat în ultimele decenii de istoria României în secolele din jurul anului *O Mie* au fost influențați de asemenea „orientări”, iar anumite ecouri și-au făcut loc și în paginile scrise de semnatarul acestor rânduri. Aceasta nu înseamnă că trebuie să le trecem sub tăcere sau să le tratăm cu reciprocă bunăvoință colegială, deoarece numai cunoscându-le și acceptând ingrata sarcină de a le corecta putem elimina zgura și relansa cercetarea românească de specialitate.

BEMERKUNGEN UND AUSRICHTUNGEN ZUR GESCHICHTE RUMÄNIENS UM DIE LETZTE JAHRTAUSENDWENDE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Jahrhunderte um die letzte Jahrtausendwende bilden eine wesentliche Etappe der rumänischen Geschichte, die dem Ende der Ethnogenese und dem Anfang des staatlichen Lebens der Rumänen entspricht. Dieser vier bis fünf Jahrhunderte lange Zeitraum (8./9. – 12./13. Jh.) erfreute sich während der letzten Jahrzehnte wachsender Beachtung, besonders durch archäologische Forschungen. Leider wurden diese grösstenteils von politischen Interessen und Beschlüssen beeinflusst. In den Jahren 1948–1962 wurde die rumänische Fachforschung durch slawisierende Theorien und den starren historischen Materialismus – aus der sowjetischen Geschichtsschreibung übernommen – entstellt. Nach 1970 entwickelten sich die Einstellungen, die der Geschichtsforschung aufgedrängt wurden, in einer ganz entgegengesetzten Richtung. Eine von der Parteiobrigkeit in Auftrag gegebene *Geschichte Rumäniens* in zehn Bänden wurde seit 1976/1977 als wichtige Abhandlung durch grössere Kollektive verfasst. Die ersten zwei Bände, welche den Zeitraum vom Paläolithikum bis ins 14. Jahrhundert umfassten und die 1980 als Korrektur standen, wurden nicht herausgegeben, weil sie den politisch-ideologischen Anforderungen nicht entsprachen.

An Stelle dieser Abhandlung wurden seit 1984 die Bände einer *Militärgeschichte des rumänischen Volkes* herausgegeben. Einige Autoren der missglückten Abhandlung (so auch der Verfasser dieses Artikels) wurden aufgefordert, an dieser neuen Synthese mitzuarbeiten. Die Mitarbeit führte zu eigenartigen aberranten Formen. Ohne Einwilligung und Konsultation der Autoren, wurden deren Texte durch die Redakteure der Bände abgeändert und mit Hinzufügungen versehen. Wenn auch mit dieser Verspätung, möchte der Autor dieses Artikels die Gelegenheit nutzen, um alle die Seiten des ersten Bandes der *Militärgeschichte des rumänischen Volkes*, die ihm zugeschrieben sind und die viele Unwahrheiten und Phantasien enthalten, anzufechten.

Die Rekonstruktion der rumänischen „offiziellen”, von der Partei genehmigten Geschichte – der Jahrhunderte um das Jahrtausend, be-

nutzte ein Drehbuch, welches in einer *Geschichte der Woiwodschaft Transsilvaniens* ausgearbeitet wurde. Diese Monographie wurde seit 1971 in mehreren Bänden von Prof. Ștefan Pascu publiziert. Nach Meinung des Verfassers dieses Artikels haben diese Bände durch subjektives Auswählen der Information und durch planmässige Auslassungen der Dokumentation die Deformierung der Geschichte Rumäniens akzentuiert.

Die ethno-demographischen Rekonstruktionen des 9. – 12. Jh., die von Prof. Șt. Pascu stammen, sind unrealistisch und ohne die nötigen Beweise. Ein grosser Teil der schriftlichen Quellen als auch der archäologischen Entdeckungen dieser Jahrhunderten, welche der rumänischen Gesellschaft zugeschrieben wurden, betreffen in Wirklichkeit fremde Gemeinschaften, die sich damals auf dem Territorium Rumäniens niedergelassen haben und ihrer eigenen historischen Entwicklung folgten.

Die Haupteinwende, welche das von Prof. Pascu ausgearbeitete Szenarium weckt, betreffen seine Überzeugung, dass in der rumänischen Gesellschaft die feudalen Beziehungen schon seit dem 9. Jh. erschienen sind und das aus diesem Grund seit diesem Jahrhundert von rumänischen Staatseinrichtungen feudaler Natur die Rede sein kann. Dieser Gesichtspunkt versucht die „Ausrichtung“ der rumänischen Geschichte zu der der benachbarten Völker Mittel- und Osteuropas. Aber weil sich die rumänischen mittelalterlichen Staaten – die Fürstentümer Moldau und Walachei – erst während des 13. – 14. Jahrhunderts herausgebildet und die nötige Reife für ein staatliches Leben erreicht haben, verlängert Prof. Pascus Rekonstruktion über mehr als ein halbes Jahrtausend den Prozess der Herausbildung des rumänischen Staatslebens. Nach Meinung des Verfassers dieses Artikels, hatte die östliche Romanität, der auch die nördlich der Unteren Donau beheimateten Rumänen angehören, eigene Wege und Rhythmen zur Gründung ihres mittelalterlichen Staatslebens. Der auf die Quellen ausgeübte Zwang und die Anpassung der Dokumentation auf ein vorherbestimmtes Schema kompromitieren den Fortschritt der Forschung.

Es wird der Stand der Kenntnisse betreffs der Erd- und Holzburgen in Siebenbürgen, die in den letzten 20–30 Jahren sondiert und erforscht worden sind und die im allgemeinen in das 9.–10. Jh. datiert wurden, um als Zentren des rumänischen Staatslebens gedeutet zu werden, besprochen. Die Datierungen und auch die Interpretationen haben vorläufig nur hypothetischen Wert, die nötigen Beweise wurden noch nicht veröffentlicht. Ausserdem fehlen in den südlich und östlich der Karpatenkette gelegenen rumänischen Territorien solche in das 9.–10. Jh. datierten Befestigungen.

Diskutiert wird auch über das Befestigungssystem, welches in Slon im Norden des Prahova-Distrikts, in einem Bergpass, der die Karpaten überquerend von der walachischen Ebene im Südosten Siebenbürgens führt, erforscht wurde. Die Festungen, die wir vorläufig nur durch kurze Grabungsberichte kennen, wurden von Maria Comșa, Autorin der Grabungen, in das 8.–12. Jh. datiert. Wenn sich diese chronologischen Daten bestätigen, dann können diese aus Steinmauern errichteten Festungen nur als Folge der Initiative eines Staates erklärt werden. Im 9.–10. Jh. konnte in Slon nur das erste Bulgarenreich eine ständige Besatzung erstellen, um den wichtigen Weg nach Siebenbürgen zu kontrollieren.

Eine solche Interpretation wurde 1970–1989 von den politischen Behörden in Rumänien entmutigt oder sogar verboten.

Zum Schluss sei an den 1984 erschienenen, das 8.–11. Jh. betreffenden Band St. Olteanus erinnert. Als *Die rumänische Gesellschaft an der Jahrtausendwende* betitelt, überbietet dieses Buch alle Übertreibungen und Deformierungen der rumänischen Geschichtsschreibung der letzten 15–20 Jahre was den oben genannten Zeitraum betrifft. Die Erneuerung und Ausrichtung der Geschichtsforschung zur rumänischen Ethnogenese und zu den Anfängen der rumänischen mittelalterlichen Staaten erfordern eine gründliche Überprüfung der Dokumentation, welche sich in den letzten Jahrzehnten angesammelt hat sowie eine rigorose Analyse der Schlussfolgerungen, die geäußert wurden. Das ist die Pflicht der Generation von Historikern und Archäologen, die in mannigfaltigen Graden die diesen Themenkreis betreffenden Forschungen auf einen unsicheren Boden gebracht haben.